

PREGLED HRVATSKOG ISELJENIČKOG NOVINSTVA U JUŽNOJ AMERICI DO PRVOGA SVJETSKOG RATA

Dr. Ljubomir Antić

Hrvati u Južnoj Americi oglasili su se svojim tiskom na početku osamdesetih godina prošlog stoljeća. To je dosta rano, ako se uzme u obzir da je tada na tom kontinentu živjela tek koja tisuća naših iseljenika.

Na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja dobivamo — sažeto u najkraćim crtama — ovakvu sliku stanja ove naše iseljene skupine. Masovnije iseljavanje Hrvata u Južnu Ameriku započelo je sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Računa se da je na kraju razdoblja istaknutog u naslovu, ovdje živjelo između 25 i 30 tisuća naših ljudi. Radilo se pretežno o Hrvatima iz Dalmacije južnije od Splita, uključiv i pripadajuće otoke, posebno Brač. Nešto doseljenika došlo je i iz Hrvatskog Primorja. Pripadnici ostalih južnoslavenskih naroda su u ovo vrijeme u Južnoj Americi još rijetki, osim nešto Crnogoraca iz Boke Kotorske. Najviše iseljenika nalazimo u Argentini, a znatno manje ali u kompaktnim naseobinama živjelo ih je u Čileu, Peruu i Boliviji. U socijalnoj strukturi zastupljeni su svi slojevi. U Argentini se pretežno bave poljoprivredom (kao vlasnici zemlje ili najamni radnici), osim u Buenos Airesu gdje su angažirani kao lučki radnici ili pomorci. Na Pacifičkoj obali rade u sekundarnom i tercijarnom sektoru i to vlastitim sredstvima, kao trgovci, obrtnici, ugostitelji pa i industrijalci. Do prvoga svjetskog rata, ovdje se afirmiralo i nekoliko naših krupnih kapitalista, u prvom redu u proizvodnji salitre i u trgovini. Svi Hrvati, osim druge generacije koja je tek stasala, bili su državljani Austro-Ugarske Monarhije i bili su čvrsto povezani s domovinom. U većine još postoji svijest o privremenom izbivanju iz domovine.

Kakvi su bili uvjeti za razvitak našeg iseljeničkog tiska u ovim krajevima? Doista nepovoljni. Iseljenika je bilo relativno malo, a ako uzmemo u obzir da su mnogi od njih još bili i nepismeni (argentinsko useljeničko zakonodavstvo npr. nije imigrantu postavljalo uvjet pismenosti), krug potencijalne čitalačke publike je doista bio uzak. To je poskupljivalo novine koje ionako nisu dobivale nikakvu potporu sa strane, nego su se samofinancirale. No novac nije bila i jedina zapreka. Još je veća zapreka bila nedostatak iseljenika s intelektualnim zanimanjima, koji bi činili osnovicu iz koje bi se regrutirali urednici i novinari. Samo se u takvom krugu mogla i pojaviti ideja o pokretanju lista. Zbog ovog problema, kad bi se i pojavile, novine su imale uzak krug suradnika. Često je jedna osoba bila pokretač, vlas-

nik, urednik pa i novinar lista. Situacija je bila samo nešto bolja kad je list bio glasilo kojeg od naših iseljeničkih društava.

Motivi kojima su se rukovodili pokretači hrvatskog iseljeničkog tiska bili su isti kao i motivi osnivanja društva.¹ Prepušteni sebi, iseljenici su sami rješavali svoje probleme pa tako i međusobnu informiranost. Na osnivanje novina potakla ih je i činjenica da su i iseljeničke grupe drugih naroda imale svoj tisak. Hrvati se tako, kao što ćemo vidjeti, najprije javljaju preko tiska talijanskih iseljenika. Kao i društva, i novine su bile u vezi s pojedinim listovima u domovini kojih se utjecaj osjeća na njihovim stranicama. Dovoljno je spomenuti da u Južnoj Americi Hrvati nisu pokrenuli niti jedan list koji nije imao svog »imenjaka« u domovini. To pak ne znači da su upravo »imenjaci« iz domovine utjecali na uređivačku koncepciju iseljeničkih listova. Što više, mnogi od njih nisu ni izlazili u isto vrijeme, a pouzdano znamo da se u Južnoj Americi najviše čitao »Narodni list« (Zadar), »Pučki list« (Split) i »Crvena Hrvatska« (Dubrovnik) — dakle listovi koji nisu dali ime niti jednom iseljeničkom listu.² Na razvoj našeg iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi utjecala je i činjenica da su Hrvati ovdje bili grupirani u svojim naseobinama (kolonijama), što je i inače povoljno utjecalo na društveno okupljanje.

»Naše novine« pojavljuju se ovdje samo u dvije države, odnosno u četiri grada — u Argentini (Buenos Aires i Santa Fe) i Čileu (Antofagasta i Punta Arenas). Izlaze tjedno, dva puta tjedno ili mjesečno. Vijek im je različit ali kratak — od nekoliko mjeseci do nekoliko godina. Tiskaju se u tamošnjim, ali i u vlastitim tiskarama. Prvu vlastitu tiskaru »Impremta Dalmata« imao je Ivan Krstulović u Antofagasti 1902. godine, a 1914. Vicko Damjanović i Miroslav Tartaglia kupili su u Punta Arenasu tiskaru »Universal« i dali joj naziv »Hrvatska tiskara«.

Domaći tisak objavljivao je pokretanje pojedinih novina (a to znači da su mu bile dostavljane), povremeno prenosio njihovo pisanje, a i davao ocjene o njihovoj kvaliteti odnosno uređivačkoj politici. Suradnika iz domovine (osim ponekog pisma čitatelja) ove novine nisu imale (imat će ih tek novine nastale u vrijeme prvoga svjetskog rata i na njihovim ćemo stranicama nalaziti dopise članova Jugoslavenske ujedinjene omladine, koji će se kao emigranti javljati iz evropskih metropola).

Naklade ovih novina bile su male — jedva da je koja dosizala 1000 primjeraka. To je i razumljivo jer kao i društva gotovo da i nisu prelazile granice naseobina u kojima su tiskane.

Osim redovitih, neke su novine imale i posebna izdanja i to najčešće u povodu državnih praznika zemlje domaćina. Ti su brojevi bili luksuzno opremani i ilustrirani.

Izlazile su na hrvatskom, no donosile su i tekstove na španjolskom jeziku, osobito onda kad bi htjele prikazati domaćoj javnosti teško stanje naroda u domovini pod austrougarskom dominacijom.

Značajka svih novina hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata jest bavljenje »visokom politikom«, a tek su na drugom mjestu svakodnevni problemi vlastite sredine. Zato s njihovih stranica više

¹ O tomu vidi: Ljubomir Antić: Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, str. 121, 1984.

² O tomu vidi: Ljubomir Antić: Zadarski »Narodni list« do 1918. godine i iseljeničtvo iz Dalmacije, Zadarska revija, VI str. 677, 1983.

doznajemo o političkim strujanjima u zemlji, odnosno njihovu odrazu u iseljeništvu, nego o svakodnevnim problemima s kojima su se susretali iseljenici. Politika je, dakle, bila glavni motiv pokretanja novina. U tomu se išlo tako daleko, da se smatralo da se može i da treba njima utjecati na političke prilike u domovini. I doista, te su se novine nastojale plasirati u domovinu, a da njihovo pisanje nije bilo bezopasno za austrougarski režim govori činjenica da je nekima od njih bio zabranjen ulazak u domovinu, odnosno čekala ih je pljenidba. To dostatno kaže i o političkom opredjeljenju novina, no o tomu će biti riječi kad budemo analizirali svake posebno.

Spomenimo još i najistaknutije urednike i novinare. To su: Dr. Dinko pl. Grisogono Bortolazzi, Frano Jordan Bučić, Ivan Krstulović, Petar Gašić, Ivan Radelj, Luka Bobačić Dorić, Ivan Vuković i Miroslav Tartaglia.

Kao što ćemo vidjeti, očuvanost svih novina je različita. Nekima su sačuvani svi brojevi, dok za neke znamo tek toliko da su postojale. Od većine nam je pak pristupačno tek po nekoliko brojeva. Prije prikaza pojedinih novina, evo osnovnih podataka i redosljeda njihova izlaženja.

Novine	Godina izlaženja	Mjesto	Država
»Narodni glas«	prije 1883.*	Buenos Aires	Argentina
»Iskra slavjanske slobode«	1883.	Buenos Aires	Argentina
»Slavjanski glas«	1891.	Buenos Aires	Argentina
»Sloboda«	1902—1906.	Antofagasta	Čile
»Male novine«	1905—1906.	Punta Arenas	Čile
»Domovina«	1908—1910.	Punta Arenas	Čile
»Materinska riječ«	1908—1911.	Rosario	Argentina
»Novo doba«	1910—1911.	Punta Arenas	Čile
»Dom«	1911—1912.	Punta Arenas	Čile
»U pustinji«	1911.	Punta Arenas	Čile
»Zajednica«	1911—1927.	Rosario	Argentina
»Slavenska misao«	1913.	Buenos Aires	Argentina
»Sloboda«	1913—1915.	Buenos Aires	Argentina
»Domovina«	1913—1916.	Punta Arenas	Čile

Početak novinstva južnoameričkih Hrvata vezan je uz list talijanskih iseljenika »La Patria Italiana«. Naši su iseljenici u tom listu imali rubriku »Per gli Slavi«, a prvi je prilog u njoj bila pjesma Rikarda Jorgovanovića-Fliedera »Noć«, tiskana u broju od 24. kolovoza 1879. godine. Pjesma je pre-tiskana iz »Vienca«, »uz krasan talijanski prievod od našeg plemenitog Zadrana Grisogona Bortolazzi.«³ Taj je list uređivao odvjetnik i poznati publicist dr. Umberto Cittadini.

Nešto više o ovoj suradnji saznajemo iz pisanja »Narodnog lista«, od 8. svibnja 1880. godine:

* Ovo »prije« odnosi se samo na »NARODNI GLAS« jer samo njemu nezna-mo točnu godinu početka izlaženja.

³ »Narodni list« 11. X. 1879.

O dru, Dinku pl. Grisogono Bortolazziju dosad su pisali Kosta Milutinović: Zadrani Dinko Grisogono Bortolazzi u Buenos Airesu, Zadarska revija V—VII, str. 459, 1984. i Ljubomir Antić: Dr. Dinko pl. Grisogono Bortolazzi, Matica, Ise-ljenski kalendar, str. 170, 1986.

»U Buenos Ayres, u talijanskom jeziku izlazeći list »La Patria«⁴ donosi cielo čislo članaka pod nazivom »Per gli Slavi«, a pisan od doktora Grisogona Bortolazzia, Dalmatinca. Pisac brani Slavene proti frazama Niemaca i Austrijanaca čas poskočnicom amerikanskoga sloga, čas načinom francuske »causerie«, čas šibom talijanske ironije — u obće vrlo dosjetljivo i pošteno. Govori se tu o politici, književnosti, o pravu pojedine kraljevine, o Rusiji, o Istri, koju »Italia irredenta« svojata u ime nekoliko naseljenika, a Austrija za se brani od Italije, jer da su stanovnici Kroati, premda podržava talijanske birokrate i škole, pa k tomu radi protiskivat i njemštinu. Talijanom čita se tu svojaka čitulja. Više od tih članaka ne možemo reći radi zakona o tiskopisu.«

Kasnije kad je pokrenuo svoj list »Iskru slavjanske slobode«, dr. Dinko pl. Grisogono Bortolazzi, zahvalio se listu talijanskih iseljenika na ustupljenom prostoru i suradnji riječima:

»Ne bih izpunio svoju dužnost da ne zahvalim očito i javno uredniku lista »La Patria Italiana« g. odvjetniku Cittadiniju, koji blagorodno, tomu više godina dodan danas, dade u svom važnom listu mjestance za naše dopise, radi kojih sa strane Austrije bi osuđen i potlačen ko što od sviju Austrijanaca također rečeni list. Neka veledušno ponašanje talijanskog izdavača utvrdi to više saveza staroga prijateljstva, koji će možda jednom složiti Talijance sa Slavjanima protiv obćijem neprijateljima.«⁵

Prvi list hrvatskih iseljenika u Buenos Airesu nosio je naslov »Narodni glas« a pojavio se početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Izgleda da nije sačuvan niti jedan primjerak tog lista pa ne možemo govoriti o njegovoj uređivačkoj politici kao ni o pokretačima i urednicima. Na temelju bojkota koji je prema tom listu provodila grupa oko Grisogona Bortolazzia, postoji ocjena da je bio »izrazito austrofilski orijentiran, za koji se s razlogom pretpostavljalo da je subvencioniran iz dispozicionog fonda bečke vlade.«⁶

Sam Grisogono Bortolazzi o »Narodnom glasu« će zapisati:

»Jako dobro učini »Narodni glas«, vjere mi, prevodeći u slavjanski — jezik odveć malo poznat — svoje uzvišene i plemenite pomisli! Jer drugačije Argentinci bili bi mogli, svim pravom, tužit se od gostah koji tvrde: da ovdje tudjinac mora odreći se svakoga dobrog čustva, za bavit se jedino kako da ožanje zlata i bogatstva! Plemenitih hlapnja! Domorodnih čustva! Burze! Uvjeravajući da ovim riečima cienimo savršeno koje mu drago doticanje sa Narodnim Glasom, i pozove ostale Slavjane da se ovako podnose, pitam oprost, ako ovim teškim možda ukorom uvriedih plemenito javno službovanje dnevničarstva.«⁷

Gostovanje na stranicama tuđeg lista nije moglo zadovoljiti ambicije dra. Dinka pl. Grizogona Bortolazzia i kruga njegovih istomišljenika »pa

⁴ »Narodni list« ovdje vjerojatno svjesno izostavlja puni naslov lista tj. »La Patria Italiana« da ne bi izazvao u čitalaca pitanje: kakav je to patriot koji surađuje u talijanskim listovima. Odnosi između Talijana i Hrvata u Argentini, međutim, bitno su drugačiji nego u Dalmaciji toga vremena. U Dalmaciji njih opterećuje autonomništvo odnosno iredentizam, dok ih u Argentini povezuje zajednički neprijatelj — Austrija.

⁵ »Iska slavjanske slobode«, Buenos Aires 1. III. 1883.

⁶ Vidi: Kosta Milutinović, n. dj., str. 461.

⁷ »Irska slavjanske slobode«, 1. III. 1883.

su oni među sobom prikupili potrebna novčana sredstva za pokretanje jednog mjesečnika, na srpskohrvatskom i španjolskom jeziku, koji će se suprotstaviti austrofilskom kursu »Narodnog glasa«.⁸ Tako nastaje »Iskra slavjanske slobode«, koje prvi broj izlazi u Buenos Airesu 1. ožujka 1883. godine.⁹ List je bio »glas« čitaonice »Spavajući lav«, koja je s izrazitim antiaustrijskim programom bila utemeljena u Buenos Airesu 1879. godine.¹⁰ Donosio je članke na hrvatskom i španjolskom jeziku, a izlazio je »prvog svakog mjeseca«. Urednik i »sobstvenik« lista bio je dr. Dinko pl. Grisogono Bortolazzi.

U prvom broju urednik se ispričava čitateljima zbog neposjedovanja »slova sa potrebnim akcentima«, no izražava nadu da će se i taj problem uskoro riješiti pa će »pravopis izvršniji bivati«. U istom broju, u uvodniku »Našijem čitateljima«, on se jasno izjašnjava o politici lista:

»Evo proslava našeg lista:

Držati živo među nami štovanje domovine. Pobijati tajne spletke nekijeh od izrodnijeh Slavjana, koji pod izlikom milostinje šire razplodište Austrijske, podkopavajući domorodne težnje Slavjana, koji i ovdje nalaze odziv i bezbrojne nasljednike.

Zadaća naša, Austrijskih podanika a Slavjana — bitiće: Sloboda tuđinskoga robstva.«

»Iskra slavljanske slobode« je u cijelom vremenu izlaženja¹¹ ostala dosljedna svom naslovu i proslavu, tj. vodila je »visoku politiku« a zapostavljala pisanje o našim iseljenicima u Buenos Airesu odnosno Argentini.

O razlozima antiaustrijske orijentacije i o političkim ciljevima lista, urednik će opširno eksplicirati u broju od 6. kolovoza 1883. godine. On optužuje Monarhiju radi masovnog iseljavanja, koje nije uzrokovano siromaštvom zemlje ni prenapučenošću, nego njenim iskorištavanjem naroda u domovini. »Mi ne možemo biti nego siromasi, kaže urednik, ako moramo bogatiti naše gospodare, koji nam zabranjuju i naš jezik i koji nas kazne i za najmanju našu želju narodnosti.« Postavivši pitanje što će jednoga dana reći povijesti o Austrougarskoj Monarhiji, on odgovara: »... bilo je jedno moguće Imperie Vojničko u kojemu šaka nametnika zapovijedaše samosilno mnogobrojnim i blagim narodima kojima je svijest narodna bila zadrijemala, i čija snaga radi prokletog: divide et impera, služila je kao potpor inostranoj vladi.« Cilj lista je da podigne nacionalnu svijest iseljenika tako da mogu »izvršiti svoju dužnost«, a ta je »pomoći svoju braću u domovini i naučiti svoju djecu mrziti inostranca, koji ih je privolio tražiti novu otačbinu i novo nebo.«

⁸ Vidi: Kosta Milutinović, n. dj., str. 461.

⁹ Komplet ovog lista nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Prema K. Milutinoviću, sačuvao ga je Frano Jordan Bučić i darovao Mihi Mihanoviću a ovaj Ivanu Franu Lupisu Vukiću, koji ga je poklonio NSB (ne čuva se, međutim, među unikatima odnosno rijetkostima, kako to navodi K. Milutinović).

¹⁰ Čitaonica »Spavajući lav« bila je političko društvo s ciljem »promicanja sloge i sveslavenskog ujedinjenja, te po mogućnosti i pouke«, prema pismu Frane Jordana Bučića iz Buenos Airesa 1. V. 1888, tiskanom u »Narodnom listu« 9. VI. 1888.

¹¹ U spomenutom kompletu nalazi se osam brojeva lista. Može se pretpostaviti da su to ujedno i svi brojevi koji su izišli.

»Iskra« je dakle imala namjeru utjecati na političke prilike u domovini. U tu je svrhu list bio odašiljan na adrese listova i uglednih pojedinaca u Dalmaciji. To zaključujemo po vijestima u novinstvu, koje je zabilježilo početak izlaženja tog lista¹², kao i po pismima čitatelja iz domovine koje je objavljivao.¹³

Austrijskim vlastima nije odgovaralo »Iskrino« pisanje, koje je napadalo sve aspekte njihove politike: od odnosa prema narodu u domovini do vanjske politike. Vlasti su zazirale i od metoda borbe, koje je najavljivao list. Tako u broju od lipnja 1885. godine piše o mogućnosti udruživanja nezadovoljnika u Monarhiji s ruskim anarhistima i nihilistima koji »pripravljaju prevrat, koji će krvlju pobrisati prošlost.« »Nama će biti poštenije uljesti u kaos«, kaže pisac, »nego li na dulje trpiti stid inostranske vlade.« Članak završava s prijetnjom: »Hoće da nas ponijemče — dobro je — a mi ćemo tada zaviknuti skupa s Bakuninom i Černiševskim: Živjela svadja i razrušenje! ... Živjela smrt! ... Otvorimo budućnost!«

Zbog takvog pisanja, »Iskra slavjanske slobode« plijenila se čim bi došla u Monarhiju. Već kad je prvi broj lista stigao u domovinu, podnamjesnik, dvorski savjetnik Alfonso von Pavić, obavijestio je 2. travnja 1883. godine predsjednika austrijske vlade i ministra unutrašnjih poslova Eduarda Taaffea da je »Iskra slavjanske slobode« list »panslavističkih pogleda, da je ispunjen antiaustrijskim duhom i da bi mogao kroz svoje revolucionarne tendencije u slučaju njegovog širenja nepovoljno da djeluje.«¹⁴

Grisogono Bortolazzi saznajući o zapljeni svog lista u domovini, tražio je načine kako da ga ipak dostavi čitateljima. On im se obraća »Posebnim pismom« u kojem ih moli za savjet.¹⁵

Koliko su vlasti doživljavale »Iskru« kao opasnost govori i podatak da su joj zabranjivali »prolazak preko svog zemljišta u Crnogoru i Rusiju.«¹⁶ Bojazan o utjecaju tog lista nije bila bez osnove, jer su mu uvodnike počeli prenositi i neki talijanski listovi.¹⁷

Urednik i vlasnik »Iskre slavjanske slobode«, dr. Dinko pl. Grisogono Bortolazzi jedna je od najzanimljivijih osoba među našim iseljenicima. Rodio se u Zadru, 20. lipnja 1836. godine, od oca Ante i majke Ane.¹⁸ Na krštenju je dobio ime Domeniko, koje je kasnije poslavenio u Dinko (ponekad nailazimo i na kroatizirani oblik njegova prezimena — Bortulačić). Potječe iz stare zadarske plemićke obitelji, koja je imala posjede u nekoliko sela šire zadarske okolice.¹⁹ Osnovnu školu i klasičnu gimnaziju je završio u

¹² Od dalmatinskog tiska o tomu su pisali zadarski »Narodni list« (11. IV. 1883), dubrovački »Slovinac« (11. IV. 1883) i službeni list dalmatinske vlade »Dalmatinski objavitelj« (11. IV. 1883). Potonji je veoma pozitivno pisao o listu pa je zbog toga, prema K. Milutinoviću, njegov urednik Ivan Danilo bio smijenjen s uredničkog položaja.

¹³ Uredniku se tako javio književnik Ivan Čipiko, zanimajući se za uvjete života i rada u Argentini. Odgovoreno mu je »da je ova zemlja Eldorado samo za radnike i zanatlije mehanike i druge, a čistilište stradajuće za sve one koji ne poznavaju barem jednog zanata ...«.

¹⁴ O tomu vidi: K. Milutinović: n. dj., str. 467.

¹⁵ Vijest o tomu su donijeli »Narodni list« 15. III. 1884. i »Srpski list« 6. (18) III. 1884.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Prema navedenom dopisu Alfonza von Pavića.

¹⁸ Osobne podatke donosimo prema K. Milutinoviću, n. dj., str. 457.

¹⁹ O ovoj zadarskoj plemićkoj obitelji vidi Zbornik radova o Federiku Grisogonu, Zadar, 1974.

Zadru, gdje je maturirao 1856. godine. Medicinske znanosti je studirao u Padovi, doktoriravši 1861. godine. Narednih devet godina njegova života, do useljenja u Buenos Aires, zasad je neistraženo. Zanimljivo je da mu se ime ne nalazi na popisima liječnika zadarske bolnice.²⁰ Ne susrećemo ga ni u stranačkim nadmetanjima narodnjaka i autonomaša. Postoji ipak solidna pretpostavka da je emigrirao iz političkih razloga, jer mu se pripisuje izjava: »Kad ću moći vidjeti moju milu otadžbinu, iz koje sam morao seliti.«²¹ Ima li ovo morao doslovno ili preneseno značenje tek će pokazati istraživanja. Na eventualno prisilno emigriranje može asociirati i ova rečenica iz nekrologa koji je u povodu njegove smrti napisao suvremenik iz Buenos Airesa: »On je rođen u Zadru, a odgojen u Italiji; ali nikada ne prestade braniti i žrtvovati se (spac. Lj. A.) za naše narodno načelo.«²²

Stigavši u Buenos Aires, odmah se zaposlio kao šef Dječjeg odjela u Municipalnoj bolnici. U radu je bio predan i nije se zadovoljavao samo poslom u bolnici, nego je radio i na inovacijama u medicinskoj struci. Konstruirao je »množinu« aparata za liječenje, a izdao je i »Rukovnik za ognjare.«²³ U znak pažnje i zahvalnosti uprava bolnice je odredila da jedna dvorana Dječjeg odjela nosi njegovo ime.²⁴

Integriran u argentinsko društvo, bio je izabran za vijećnika Buenos Airesa, a predavao je i kao profesor »Narodnog kolegija.«²⁵

Njegova je djelatnost bila zapažena i šire pa mu je »kitio prsa i Križ krune talijanske i Križ knjaza crnogorskoga.«²⁶

Umro je u siječnju 1887. u Buenos Airesu, ispraćen od mnogobrojne naše kolonije i drugih štovalaca.²⁷ Nije ostavio potomstvo — bio je neženja. »Srpski list« iz Zadra, komemorirajući njegovu smrt, između ostalog je pisao: »U Buenos Airesu u Americi umro je čestiti naš zemljak dr Bortolazzi, rodom Zadranin. Kao liječnik i naučenjak lijepo je ime uživao. U tudjini pak nije svoje domovine zaboravio, nego mu je čuvstvo narodno uvijek budno bilo. Pravi i iskren slavenski rodoljub! I našeg lista sjećao se često dr Bortolazzi. Prije tri mjeseca primili smo posljednji njegov dar, jedno proučavanje, štampano u tamošnjem jednom listu.«²⁸ U istom povodu »Narodni list« je iz pera jednog iseljenika iz Buenos Airesa od 3. veljače 1887. godine javljao: »Smrt dr Bortolazzija je neprocjenjiv gubitak za nas Dalmatince! Kad bi koji Dalmatinac ovamo došao, te njemu se prikazao, on ga ne bi pitao što je; dosta mu je bilo znati da je iz njegove mile domovine, pa bi se srcem i dušom zauzeo, da mu nadje nekakvo dobro mjesto ili posla. Do jednomu bi rekao: »Imaš li novaca?« Ako ne bi imao, on bi mu dao (...).

²⁰ Kosta Milutinović, n. dj., str. 458.

²¹ »Narodni list«, 9. III. 1887.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Vidi Petar Pandol Tadić, Jugosloveni u razvoju Argentine, Narod, Buenos Aires, 27. V. 1933.

²⁵ »Narodni list«, 9. III. 1887.

²⁶ Isto.

²⁷ Prema pismu iseljenika iz Buenos Airesa, 3. II. 1887, potpisanog inicijalima D. D., tiskanom u »Narodnom listu« 9. III. 1887.

²⁸ »Srpski list« 4 (16) III. 1887. prema K. Milutinoviću, n. dj., str. 470. Vjerojatno na temelju ove suradnje te što je bio pristaša Srpske narodne stranke, K. Milutinović zaključuje da je Dinko pl. Grisogono Bortolazzi Srbin katolik (n. dj. str. 470). Nikakve druge priloge ovoj tvrdnji ne iznosi.

Tamošnji nadri-talijanci mogu se ugledati u ovog čovjeka koji, premda odgojen u talijanskom duhu, nikad i nikako nije htio zaniijekati narodni karakter naše Dalmacije. Kako je pravedno i pošteno on mislio za budućnost svoje rođene braće Slavena! (...) Dre. Bortolazzi! Svi Slaveni ovdašnji će te do svoje smrti spominjati! Jutros smo ti dokazali koliko smo te ljubili. Više od 400 kočija dopratiše te do vječne postelje.«²⁹

Sama smrt dra. Dinka pl. Grisogono Bortolazzia bila je čudna, jer se radilo o iskusnom liječniku. O njoj je u citiranom pismu stajalo: »Dr. Bortolazzi je pao žrtvom svog uzvišenog zvanja. Nazad 5—6 dana ode k obitelji Boccalara da lieči jedno žensko diete od grlice. Ponio sa sobom ratilo, koje je on isti izumio za naprašivanje i palenje u grlu. Neznam zašto, ratilo toga dana ne mogaše djelovati. Videći on da je diete opasno bolesno, uze ratilo kojim se je prije služio u grlu bolesnice, postavi ga u svoje grlo da vidi što se je pokvarilo. Poslje nego je popravio ratilo, stavi ga opet djetetu u grlo i zbilja tada ga mogaše rabiti sasvim dobro. Odmah sutra dan diete se je ćutilo bolje i sad je već posve ozdravilo. Ali nažalost njegov pokušaj stao ga je života! Kad je on u svoje grlo navukao ratilo, mislio je da se nije nit dotaklo rana bolesnice; tad uze nešto ljekarije misleći da je jedna malenkost od nazebe. I ne sjećajući se onoga što je dva dana ranije uradio, podje opet kod drugih bolesnika. Ali bolest ne gleda u brk nikomu, pa borme 4. i dan bi usilovan stati u postelju jer nije mogao mal da ne više nit disati.« Pokušaj operacije nije uspio i tako se ugasio život tog veoma zanimljivog čovjeka.

Nakon »Iskre slavjanske slobode« naši iseljenici u Južnoj Amedici duže će biti bez svojih novina. Jedno kratko vrijeme, početkom 1891. godine, u Buenos Airesu pojavit će se list »Slavjanski glas«, no o njegovu postojanju znamo samo iz nekoliko vijesti u domaćem tisku. 6. siječnja 1891. godine anonimni je iseljenik pisao iz Rosaria »... da je početkom tekuće godine izašao u Buenos Airesu u našem hrvatskom jeziku prvi broj glasila »Slavjanski glas« uređen od gospodina G. D. Druzeić-a.« U pismu se isticalo da se potreba za takvim listom »odavna ćutila« te da »u ovim stranam neće biti Slavjana, koji se ne bi na taj list predbrojio.«³⁰ Iste godine 10. lipnja iz Buenos Airesa kratko je objavljeno: »Slavjanski glas« prestao je izlaziti s neuprave njegova urednika. Žalimo, jer nam je trebao jedan naš list, koji bi nam u prigodi mogao i koristiti.«³¹ Na ovaj list vjerojatno se odnosilo i pitanje dubrovačke »Crvene Hrvatske« od 9. listopada 1893. da je »nazad 3 godine u Južnoj Americi bitisao list slobodnih zidara na hrvatskom jeziku, pak je prestao.«³²

Čini se da je pojava novinstva početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, s obzirom na mali krug čitatelja, bila preuranjena. »Narodni glas«, »Iskra slavjanske slobode« i »Slavjanski glas« nisu ni sastali, a već su se ugasili. Slijedila je pauza od dvadesetak godina, kada se u Antofagasti, 1902. godine, pojavila »Sloboda«. Od tada pa do kraja razdoblja koji smo

²⁹ Kao bilj. 27.

³⁰ »Narodni list«, 11. II. 1891.

³¹ Isto, 8. VII. 1891.

³² Utjecaj slobodnih zidara je u našem iseljeništvu bio znan. Nešto više o tomu vidi: Ljubomir Antić: Sukobi u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu u Antofagasti (Čile) u vrijeme prvoga svjetskog rata i neki socijalni utjecaji na njih 1917. godine, Časopis za suvremenu povijest II, str. 19, 1984.

istraživali, Hrvati u Južnoj Americi stalno izdaju pokoji list. U međuvremenu funkciju obavještavanja naših ljudi bili su preuzeli domaći lokavni listovi koji su izlazili u mjestima u kojima su se bile formirale hrvatske iseljeničke kolonije. Tako je list »El Magellanes«, utemeljen u Punta Arenasu 7. siječnja 1894. godine, povremeno objavljivao članke i na hrvatskom jeziku.³³

Prvi broj »Slobode« izišao je 1. ožujka 1902. godine. Vlasnik i urednik lista bio je Ivan Krstulović, a list je izlazio srijedom i subotom. U zaglavlju lista je stajalo da je »Sloboda« organ za neodvisnost slavenskog naroda« te dva usklika »Bog i Hrvati« i »Zora puca bit će dana.« Uz naslov je stajala slika mlade žene u narodnoj nošnji, koja je pokidala lance kojima je bila sputana, grb Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te sunce koje se rađa iza brijega.³⁴

»Sloboda« je bila najavljena letkom koji je Ivan Krstulović bio razdijelio po Antofagasti. U njemu je stajalo: »Sloboda« glasilo za neodvisnost slavenskog naroda.

Ovako će se nazvati list koji će doskora vidjeti svjetlo dana u ovoj slobodnoj zemlji.

Dakako nego sa imenom »Sloboda« krstit će se prvorodjenče.

Dakako nego sa imenom »Sloboda« za koju slavenski narod toliko teži.

Dakako nego imenom »Sloboda« za koju vojuju nekoje neovisne novine i nekoji neovisni poštteni i rodoljubni zastupnici a da se oslobodi slavenski narod od sužavanja i progonstva, od progonitelja i tlačenja narodnih prava i načela, od dušmanina koji hoće da raznarodi slavenski narod, koji hoće da gospodari slavenskom zemljom, koji nas goni i proganja na svaki način a da postanemo njegovim stalnim robovima ili da nas ponestane.

Dakako nego »Sloboda« zvat će se prvorodjenče. Taj narodni ideal za koji narodni mučenici Zrinjski i Frankopan nemilo platiše glavom kao što još nekoliko vođa ostaloga slavenskoga naroda nemilo poginuše za tu svetu svrhu.

Ali ako i jest prošlo vjekova te još nismo slobodni, ipak nismo ukroćeni i borba za slobodu, jedinstvo i neodvisnost mora da sledi, te mora da pobijedimo.

»Sloboda« će slediti program neumrlog Ante Starčevića i Bogovića, za buditi hrvatski narod da se prene na nov život.

Sokoliti će ga da uztraje u slozi na braniku svojih prava. Osudit će govoradžije i renegate. Žigosati će domaće izdajnike i šarenjake. Reći će progonitelju i tlačitelju da poštuje naša prava, ako neće da ga gore dopadne.

»Sloboda« će se baviti o gospodarskom, političkom i ekonomskom stanju mile domovine i naselbine. Nositi će razne vijesti svijeta, javiti će zgone i nezgone, da zbliži — tako rekuć — braću neka znadu čestokrat jedan za drugoga, ma bilo za one u domovini, bilo za one izseljenike Južne Amerike, bilo za one Sjeverne Amerike, prateć trgovinu i rabotu, i sve što se tiče interesa našega naroda.

³³ Podatak iz Ostavštine Ivana Frana Lupisa Vukića u NSB, R-7217.

³⁴ Prema faksimilu do kojeg smo došli velikodušnošću našeg iseljenika u Antofagasti gospodina Jure Razmilića, koji je 1984. poslao Matici iseljenika Hrvatske kopije dokumenata, koje su bile izložene na izložbi u Antofagasti, u povodu 90. obljetnice »Slavjanskog pripomoćnog društva.«

U ovo malo riječi mislim da sam raztumačio program, koji će imati »Sloboda«, a koliko bude do mojih slabih sila neću štediti ni truda ni rada, samo da prijatan i ugodan bude list.«³⁵

U nastavku programa, Krstulović je zamolio sve pretplatnike »koji rado pišu« da budu ujedno i dopisnici lista »o svemu što je korisno i potrebno za naš narod /.../, bilo u političkom, bilo u gospodarskom bilo na literarnom polju.« Njegova je namjera praviti list koji će se čitati po cijeloj Južnoj Americi pa i u domovini. On se, naime, obraća »braći« za suradnju u: Punta Arenasu, Taltalu, Valparaisu, Calami, Iquiqueu (sve Čile), Oruru, Uyuniu (Bolivija), Buenos Airesu (Argentina), Limi, Callaou (Peru), Montevideu (Urugvaj) »te onima u Sjevernoj Americi, u Dalmaciji i Hrvatskoj itd.«³⁶

U prvom broju u kojem je pretiskao program (s letka), Krstulović šalje i »Pozdrav čitateljima«, u kojem kaže da će ih predstavljati, boriti se za njihovu dobrobit, voditi ih i pratiti »žučenom cilju«, okupljati »barem duševno u jedno kolo«, čuvati, braniti i štiti njihove »moralne i materijalne interese.« Pozdrav završava poklikom: »Zora puca bit će dana.«

List je u početku imao problema, jer su slagari bili Čileanci a »sa urođenim slagarom, koji ne poznaje nego samo španjolski jezik, teško je i skupocijeno izdavati (novine), dočim našim čovjekom je drugačije.«³⁷ Krstulović zato obećaje: »kad dobijem hrvatske slagare (»Sloboda«) izlaziti će svaki drugi dan.«³⁸

List se tiskao u vlastitoj Krstulovićevoj »Dalmatinskoj tiskari« (»Impremta Dalmata«) koju je kupio u Sjedinjenim Američkim Državama.³⁹

Slijedeći broj do kojeg smo došli (i to samo prve dvije stranice) bio je tiskan 29. siječnja 1905. U zaglavlju lista sada stoji da je »Sloboda« »organ za neodvisnost hrvatskog naroda u Južnoj Americi« te »prva i jedina hrvatska novina u Južnoj Americi.« List sada izlazi četvrtkom i nedjeljom a to govori da Krstulović nije bio u stanju ostvariti obećanje da će »Sloboda« izlaziti svaki drugi dan. Je li prepreka bila u nenalaženju »hrvatskih slagara« ili se radilo o nečem drugom, zasad ne možemo utvrditi.

Prema ovom broju može se zaključiti da Krstulovićev interes i dalje nadilazi sredinu u kojoj se tiska list. Među ostalim piše o problemu iseljavanja iz Austro-ugarske.⁴⁰

Još jedna prva stranica »Slobode« očuvala nam se i to kao faksimil u kalendaru »Jeka«.⁴¹ Krstulović je sada ispustio istaknuti čiji je organ a i naslov ovog broja (od 11. ožujka 1906). je drugačije riješen. U desnom kutu je žena u narodnoj nošnji sa zastavom na kojoj piše »Živila Hrvatska« a zatim slijedi naziv lista i to tako da je u svakom slovu ukomponiran po jedan grb: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Rijeke i Trsta. Ispod toga su uzvici: »Zora puca bit će dana«, »Velika Hrvatska« i »Bog i Hrvati«.

³⁵ »Sloboda«, 1. III. 1902.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ »Jeka«, iseljenički koledar za prostu godinu 1910., Rosario de Santa Fe III. dio, str. 8, 1910.

⁴⁰ »Sloboda« prenosi pisanje »Trščanskog Lloyd« od 17. XII. 1904. o potrebi postavljanja konzularnih predstavnika u mjestima gdje su znatnije skupine naših iseljenika.

⁴¹ Kao bilj. 39.

Cijela prva stranica je urednikov programski članak »Velika Hrvatska u snu«, u kojem kao da prepričava sam iznosi svoje poglede na budućnost Hrvatske. San je usnio »pod utiskom svagdanjeg to slabijeg položaja naše domovine, dotično našeg hrvatskog naroda, koji nažalost još čami pod Nijemcem i Madžarom.« Krstulović vidi emancipiranu Hrvatsku sa Saborom koji izabire bana, domaće sinove kao činovnike, prestanak iseljavanja i povratak iseljenika u domovinu »gdje obrađuju mirno svoja polja i vinograde.« Daje i svoju koncepciju narodne vojske, kao i »balkanske države«, u kojoj su »prestale one razmirice između nas Hrvata i onih koji radije se nazivaju Srbi i to jer su razumijeli, da smo jednokrvna braća.« »Vidim«, kaže Krstulović, »svršen spor i s tog pogleda, gdje oni znadu, da naša Hrvatska sa posestrimom Srbijom — za kojom oni možda nešto više teže — sačinjava sjedinjenu balkansku državu.« U nastavku Krstulović vidi domovinu gospodarski preporođenu u kojoj cvjeta industrija, rudarstvo i trgovina a sve to prati i kulturni razvitak.

»Sloboda« se čitala i u domovini.⁴² Nije nam poznato je li s obzirom na ovakvo pisanje⁴³ bila plijenjena.

Posljednji broj »Slobode« je izišao 20. svibnja 1906. godine.⁴⁴ O uzroku Krstulović je obavijestio urednika zadarskog »Narodnog lista« i zastupnika u Carevinskom vijeću Jurja Biankinija:

»Nakon nenadane smrti mog preljubljenog sina Bože, koji je dospio dne 20. tek. mjeseca (lipnja, op. Lj. A), nemoguće mi je dalje izdavati »Slobodu«, kojoj je i on bio posvetio svoje mladenačke moralne sile, ne žaleći zajedno sa mnom trud ni muku. Uhvajući da ćete znati uvažiti ovu moju odluku, s počitanjem bilježim se — Ivan Krstulović«.

»Narodni list« koji ovo prenosi u broju od 9. srpnja 1906. godine kratko komentira: »Šteta, jer je »Sloboda« bila dobro uređivan list, prožet zanosnim patriotizmom, koji se je zauzimao za interese naših zemljaka onamo nastanjenih, a u isto vrieme izvješćivao ih je o domaćim odnošajima«.

S obzirom na intonaciju obrazloženja o prestanku izlaženja lista (Krstulović traži da mu se »uvaži« odluka) možemo pretpostaviti da su između urednika »Slobode« i Jurja Biankinija postojali nekakvi aranžmani. No s obzirom na izvore s kojima raspolažemo zasad ne možemo ići dalje od pretpostavke.

Poput dra. Dinka pl. Grisogono Bortolazzia, i Ivan Krstulović imao je nadasve zanimljiv životni put. Prikazat ćemo ga samo u najkraćim crtama.⁴⁵ Rodio se u Nerežišću na Braču, 20. veljače 1858. godine. Otac mu Dinko, pomorac, trgovac, poštanski službenik i višestruki načelnik Nerežišća, bio

⁴² To zaključujemo po tomu što je povremeno spominje domaći tisak, poput šibenske »Hrvatske riječi«, 30. XII. 1905, a splitski »Pučki list« od 19. IX. 1902. prenosi iz nje da se u Antofagasti »prodaje talijansko ulje od masline po 130 funti stolar.«

⁴³ Koliko nam je poznato, od naših listova u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata plijenjeni su prilikom dolaska u domovinu »Iskra slavjanske slobode« i »Materinska riječ« (Rosario de Santa Fe).

⁴⁴ Prema pismu Ivan Krstulovića Ivanu Šitiću, Santiago 23. V. 1916, Arhiv Centra za istraživanje migracija i narodnosti (dalje A-CIMIN), Zagreb, Arhiv Jugoslavenske narodne obrane) dalje A-INO) fasc. 314, dok. br. 26048.

⁴⁵ Kraći Krstulovićev životopis dosad je objavljen u »Jeki« (vidi bilj. 39) te Viktor Duišin, Ivan Krstulović-Marčelić osnivač »Slobode« u Antofagasti, Iselječki muzej, Zagreb, 1. VII. 1937.

je veoma ugledan u mjestu. Ivan je pučku školu završio u rodnom mjestu, a četiri razreda realke u Splitu. Nekoliko je godina radio u poštanskom uredu u Nerežišću, usput se baveći slikarstvom i glazbom. Godine 1881. učio je slikarstvo u Veneciji, a to govori da se ozbiljnije mislio baviti tom umjetnošću. Od njegovih slikarskih radova sačuvano je desetak — uglavnom po oltarima bračkih mjesta. Aktivan je i u politici, a osobito se kao narodnjak ističe u borbi protiv autonomaša, a za većinu u općini Nerežišće. U rodnom je mjestu bio biran za predsjednika Narodnog društva, bio je član općinske uprave, a ugled mu je osobito porastao nakon velikog angažiranja u izgradnji općinskog doma. Godine 1896. preselio je u Split, gdje je surađivao u »Pučkom listu«, pišući uglavnom o vinogradarstvu. Za život je trebao zarađivati prevozeći kupace na splitsko kupalište Bačvice, no nakon jednog kvara na njegovu parobrodu, vlasti su mu uskratile dozvolu. Smatra se da je to bilo učinjeno zbog Krstulovićevog antiaustrijskog političkog stava. Ogorčen »piše revolucionarne članke i brošure« da bi 1899. godine emigrirao u Južnu Ameriku, stigavši u Antofagastu 7. prosinca. Osnovni mu je posao u iseljeništvu bio izdavaštvo. Tako osim »Slobode«, godine 1904. izdaje na španjolskom jeziku kalendar »Almanaque Slavo«, s namjerom da Čileancima predstavi našu povijest. Posao mu je išao dobro, tako da je već 1905. podigao dvokatnicu i to najviše zahvaljujući prihodima od tiskare, koja je bila »jedna od najprvih i najbolje uređenih u Antofagasti.« Zabrinut zbog gubljenja nacionalnog identiteta, osobito druge generacije naših iseljenika, u vlastitoj je kući osnovao školu u kojoj se predavalo na hrvatskom jeziku. Nakon početnog uspjeha, školu je morao zatvoriti i to zbog slabog interesa roditelja te problema s učiteljicom. Nakon smrti sina Bože i prestanka izlaženja »Slobode«, napustio je Antofagastu i najprije preselio u grad La Serenu, da bi se konačno skrasio u Santiagu. U glavnom je gradu otvorio veliku suvremenu tiskaru i dvije papirnice. U radu su mu pomagali sinovi. Od tada se za Krstulovića jedno vrijeme manje čulo. Posao mu nije bio vezan uz naše iseljenike, nego je izdavao za Čileance. Imamo podatke da je izdavao »Anuario de Chile« i »Almanaque Zigzag.« Među iseljenicima se ponovno aktivirao u vrijeme prvoga svjetskog rata. Kao »poznati, vješti, vrijedni i velezaslužni prvi hrvatski novinar u Južnoj Americi«,⁴⁶ bio je izabran za člana Senata Jugoslavenske narodne obrane (JNO), a sam je u Santiagu utemeljio ogranak JNO »Triglav«, kojem je bio predsjednik. Surađivao je u gotovo svim listovima JNO. Od kolovoza 1917. pa do pred kraj rata, bio je u velikom sukobu s JNO, jer se zalagao da u budućoj južnoslavenskoj državi budu očuvani nacionalni identiteti te da ona bude konstituirana na federalističkoj osnovici. JNO, koja je zastupala integralno jugoslavenstvo i centralizam, oštro je osuđivala Krstulovića, osobito nakon što je na španjolskom izdao »Političku izjavu«, u kojoj je zastupao svoje stavove, potpisavši se kao »Stari borac »Slobode«. Krstulović uzvraća izdavanjem »Slobode« u Santiagu koja je, međutim, nakon nekoliko brojeva prestala izlaziti, jer su je, po direktivi Uprave JNO u Valparaisu, iseljenici bojkotirali. Od prosinca 1918. ponovno surađuje u tisku JNO, godine 1919. pokreće akciju »za gradnju vodovoda i novog grobišta u Nerežišću«, a početkom 1920. godine pravi planove o posjetu domovini. Umro je 9. rujna 1920.⁴⁷

⁴⁶ »Domovina«, Punta Arenas, 16. V. 1913.

⁴⁷ Krstulovićev sukob s JNO prikazao sam u doktorskom radu: »Naše iseljeništvu u Južnoj Americi i stvaranje stare jugoslavenske države«, koju sam obranio u Filozofskom fakultetu u Zadru, 1982. godine.

Nedugo nakon prestanka izlaženja »Slobode« u Antofagasti, svoje novine dobiva i Punta Arenas, druga naša veća kolonija u Čileu. U tom najjužnijem gradu na svijetu (pod subpolarnim podnebljem) Hrvati su na početku 20. stoljeća sačinjavali »skoro trećinu«⁴⁸ pučanstva. Zbog toga nije čudo što je domaći list »El Magellanes« tiskao »bar po nekoliko stupaca za našu naseobinu«.⁴⁹ Štoviše, »onomašnji novinari (Španjolci) naumili su izdavati hrvatski tjednik.«⁵⁰ Razlog što se ovdje prije nije pojavio hrvatski list nalazi se u činjenici da nije bilo sposobnog urednika, a nacionalna je svijest iseljenika bila niska ili tek u buđenju (prvo društvo s hrvatskim imenom, Hrvatska čitaonica, osnovano je tek 1899. godine, a dotada su se Hrvati okupljali u Austrijskom društvu uzajamne pomoći pa čak i u društvu portugalskih iseljenika »Portugalskom dobrotvornom društvu«). Citirani iseljenički kalendar »Jeka« navodi da su »najviše poteškoća« pri pokretanju hrvatskog lista »zadavali sami naši ljudi nepoimanjem svoje narodnosti i svog narodnog imena.« Pritom su se osobito isticali »stariji, sa svojim »austrijanstvom«, dok su mlađi većim dijelom pristajali« uz ideju da se pokrene list. Doduše, nije »ni kod starijih manjkalo »slovenskog« ponosa, samo što si nijesu nikako mogli predstaviti Hrvate i hrvatsko ime, pa jao si ga onomu, koji bi njih, »stare Amerikance«, htio nečemu novomu učiti.«

Pionirsku ulogu ovdje je odigrao Petar Gašić, pokrenuvši list »Male novine«, kojeg je prvi broj izišao 19. ožujka 1905. godine.⁵¹ List je bio tjednik i izlazio je nedjeljom. Gašić je bio vlasnik, izdavatelj i urednik »Malih novina«. Apolitičko ime lista nije slučajno. Urednik naime nije htio da mu se novina uključi u međusobne podjele i sukobe u koloniji te je izabrao ime koje neće nikoga iritirati. Gašiću je u pomoć priskočila »četa svijesnijih« iseljenika podupirući ga »oglašivanjem svojih trgovina, a u tome sli jedili su ih i mnogi »Austrijanci«, ali uz uvjet, da u listu nema biti politike.«⁵² On se zbog toga držao pravila: »piši što hoćeš, samo nemoj napadati »Austrijake«. Novine su zbog toga izlazile na »opće zadovoljstvo«. »Austrijaki« nisu prosvjedovali ni kad su »Male novine« »dva puta izišle u svečanom ruhu, obrubljene širokom hrvatskom trobojnicom.«

List je imao urednički komentar, redoviti podlistak, a donosio je i vijesti iz domovine. Posljednji je broj izišao 8. siječnja 1906.

Uzrok prestanka izlaženja lista nije nam poznat. Naime, ako je izlazio na »opće zadovoljstvo«, razlog koji navodi »Jeka« — nedostatak »hrvatskih slova« — ne djeluje dovoljno uvjerljivo.

No s Petrom Gašićem srest ćemo se uskoro pa evo i njegove kratke biografije.⁵³ Rodio se u Orašcu kod Dubrovnika, 6. srpnja 1875. godine. Pučku je školu završio u rodnom mjestu, a »učiteljište« u Arbanasima kraj Zadra. Posvetio se učiteljskom zvanju. Učiteljevao je desetak godina u Stonu i Milni. Izvan nastave se bavio glazbom. Bio je aktivan i u politici te se zamjerio austrijskim vlastima u Dalmaciji. To mu je samo olakšalo odluku da na očevo poziv, 1903. godine, doseli u Punta Arenas. Brzo svladavši španjolski

⁴⁸ Prema »Jeki«, str. 14.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Od ovog lista pristupačan nam je samo broj od 14. V. 1905, koji se nalazi u NSB.

⁵² Prema »Jeki«, str. 15.

⁵³ Prema »Jeki«, str. 14—16.

jezik, radi kao knjigovođa ali »ni ovdje nije napustio svoje omiljene tambure«, tako da je već 1904. godine »uz pomoć drugih viđenih rodoljuba«, osnovao »Hrvatsko tamburaško društvo Tomislav« u kojem je bio zborovođa i tajnik. Umro je 1918. godine u Punta Arenasu.

Uvjeti za izdavanje vlastitih novina bili su zreli pa hrvatska iseljenička kolonija u Punta Arenasu nije mogla ostati duže bez lista. Za to se opet pobrinuo Petar Gašić, koji je 12. srpnja 1908. pokrenuo tjednik »Domovinu«. Od ovog lista pristupačan nam je samo faksimil prve stranice, br. 42 od 25. travnja 1909. godine.⁵⁴ Zanimljivo je da je veći dio naslovne stranice bio ustupljen oglasima naših tvrtki, a preostala dva stupca činila je rubrike »Iz domovine«. Ovoga puta cijela je potonja rubrika bila posvećena »veleizdajničkom procesu« u Zagrebu. »Domovina« je imala nakladu od 300 primjeraka, a tiskala se u »Univerzalnoj tiskari«. Prema Luki Bonačiću Doriću, »Domovina« se nije uključivala u političke borbe u koloniji, nego je obavještavala sunarodnjake o zbivanjima u domovini te podsjećala na njenu slavnu prošlost.⁵⁵ List je pod ovim nazivom izlazio do 7. prosinca 1910. godine. Nije nam poznat razlog prestanka izlaženja »Domovine«, no vjerojatno ga treba tražiti u tomu što »Gašić nije naišao na onakav odziv, kakvom se je nadao.«⁵⁶ Usprkos tomu, list je zaslužan »da su mnogi nekadašnji »stari Amerikanci« i »Austrijaci« postali »svjesni i požrtvovni rodoljubi.«⁵⁷

Kao što se rano pojavilo, hrvatsko novinstvo u Argentini brzo se ugasilo i trebalo je proći 17 godina da se nakon »Slavjanskog glasa« (koji je ionako izlazio kratko) pojavi novi list. U međuvremenu se središte buđenja nacionalne hrvatske svijesti premjestilo iz Buenos Airesa u provinciju Santa Fe.⁵⁸ Odluka da se pokrene tjednik »Materinska riječ« donesena je na istom sastanku na kojem je bilo utemeljeno »Društvo iseljenih Jugoslavena za materinsku riječ«. List »Naša sloga« iz Pule, koji je bio blizak osnivačima društva i lista, braći Noeu i Antunu Martinoliću i Josipu Antunu Kraljiću, u broju od 24. veljače 1910. godine, ovako oslikava atmosferu nastanka i djelovanja društva i lista:

»U Argentini, Čile, Peru i ostalim južnoameričkim državama boravi mnogo naših iseljenika, većim djelom nadničara i poljodjelaca, koji žive zapušteni u svome neznanju i polutanstvu, bez društvenih ustanova, bez svoga glasila. Svaki se od njih nazivao Uštrijak, Austro-Ungarež, netko Slavjan, Slovinac, Dalmatinac itd, samo ne pravim svojim nazivom. Čuvstvo Martinolića nije im dopuštalo motriti prekrštenih ruku to nenaravno stanje u kojem su živjeli njihovi domorodci. Znajući s druge strane koliko novčane pomoći trebaju narodne institucije u domovini, prionuše oni da dižu, da osveščuju narod i da upotrebljavaju te za domovinu izgubljene sile.«

Objašnjavajući razlog zašto je društvo dobilo navedeno ime (»da im lakše bude uspjele okupiti oko njega ne samo Hrvate već i Srbe i Slovence«) list nastavlja:

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Prema Lucas Bonačić-Dorić B.: *Historia de los Yugooslavos en Magellanes su vida y su cultura*, tom III, str. 120, Punta Arenas, 1916.

⁵⁶ Prema »Jeci«, str. 15.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Dosad najcjelovitiji prikaz naših iseljenika u ovoj pokrajini dao je Janko Zamećanin u članku: *Historijske crtice o životu i dolasku naših priseljenika u provinciji Santa Fe*, tiskanom u knjizi Jožefa Kaštelica: *Duhovno življenje*, str. 125, Buenos Aires, 1937.

»Svrha toga društva bijaše u glavnom, da cijeli prihod ulaznine, članarine, darova itd. bude namijenjen domaćim rodoljubnim i prosvjetnim ustanovama, a osobito za podupiranje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.« Pritom su braća Martinolić iskazali veliki elan i požrtvovnost. »Štampali su više proglaša, bezbroj pisama, a uz to činili živu propagandu i to sve na svoje troškove. Molili su novčanu potporu u imućnih naših ljudi da skupe potrebni fond za našu tiskaru, za plaću osoblja i ostale troškove. Obratili su se dakako i na milijunaša Mihanovića⁵⁹ u Buenos Airesu, no ovaj se raznim pozivima nije odazvao tek im je naposljetku odgovorio da je ludost i pomišljati na pokrenuće hrvatskoga lista, za koji da se neće naći niti čitatelja ni pretplatnika, pa da će uslijed toga odmah i propasti«.

Drugi iseljenici nisu bili toga mišljenja nego su sakupili 12 000 kruna, za koje su kupljeni tiskarski strojevi s »hrvatskim slovima«, naručeni u Češkoj.

Na navedenom sastanku, prijedlog da se uz društvo pokrene i list »Materinska riječ« dao je Stjepan Miličić, koji će kasnije zapisati:

»Naš svijet u cijeloj Južnoj Americi nađe u svom listu potrebnu okrepu i postupak pri čemu su braća u Čile, bez dvojbe, prednjačili. Kada je list počeo izlaziti, prikupljali su se u svakoj prigodi dobrovoljni prilozi za različite institucije u domovini. To su bili zaista časovi velikog oduševljenja, koje se sve više pojačavalo, kako su ovdašnje austro-ugarske vlasti počele »Materinsku riječ« da proganjaju i da joj čine zapreke.«⁶⁰

Janko Zamećanin zapisat će da je »Materinska riječ« »postala najobjubljenija i najproširenija novina u cijeloj Južnoj Americi, uz veliki broj pretplatnika ne samo u čitavoj Argentini nego i u drugim južnoameričkim zemljama.«⁶¹

Izgleda da je list u početku prodirao u naše kolonije u Čileu preko trgovaca koji su održavali poslovne veze s Argentinom.⁶²

»Materinska riječ« su jedne od rijetkih novina odnosno institucija našeg iseljeničtva u Južnoj Americi, koje su naišle na jednodušno odobravanje. Dosada nismo naišli niti na jednu negativnu ocjenu njihova rada. O tomu piše i »Naša sloga«:

»Možemo ustvrditi uz zastupnika g. Lupisa⁶³ da je ona (»Materinska riječ, op. Lj. A) čedo najčišćeg, najidealnijeg hrvatskog rodoljublja. Daleko stoji od nje svako osobno i strančarsko pitanje. Svojim djelovanjem osvjestila je onomašnji narod, koji se sada ponosno nazivlje svojim pravim imenom (...). Uvodne političke članke »Materinske riječi«, napisane u španjol-

⁵⁹ Nikola Mihanović je jedan od naših najpoznatijih iseljenika uopće. Kao nepismen mornar iskrcao se u Montevideu 1867. da bi preselivši se u Buenos Aires postao jedan od najpoznatijih argentinskih brodovlasnika. O njemu više vidi: I. F. Lupis Vukić: Braća Nikola i Miho Mihanović — kao veliki pomorci, domorodci i dobrotvori, Dubrava, Uskršni broj, Dubrovnik, 1935. i Ljubomir Antić, Nikola Mihanović, Matica, Iseljenički kalendar, str. 167, 1986.

⁶⁰ »Narod«, Buenos Aires, 13. V. 1933.

⁶¹ J. Zamećanin: n. dj., str. 138.

⁶² Prema: Leonardo Guzman C.: Notas sobre la austera vide de don Pascual Baburizza S, str. 29, Santiago, 1967.

⁶³ Ivan Frano Lupis Vukić, i sam jedno vrijeme iseljenik, jedan je od naših najpoznatijih političara i javnih radnika koji se bavio iseljeničkim problemom. O tome je napisao više brošura, a osobito se istakao u sakupljanju građe o povijesti iseljeničtva. Ostavština mu se čuva u NSB u Zagrebu.

skom jeziku, a proistekle iz pera tih požrtvovnih patriota, donasale su u cijelosti najveće i najvažnije južnoamerikanske novine. Ti su otačbenici i izravno pisali u napomenute novine i onomašnji svijet točno upućivali u poznavanje našega naroda, bogate povijesti naše domovine i prilike u kojima živimo u Habsburškoj Monarhiji. »Materinska riječ« nije smjela nositi vlasnicima niti pokretačima nikakve koristi, već je sav njezin dobitak morao ići u korist patriotskim institucijama u domovini a osobito u prilog »Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru«, kojoj se šalje više brojeva, tako da se svak može dobiti pretplativši »Družbi 1 krunu mjesečne pretplate.«

List zatim navodi koliko i u koju svrhu je »Materinska riječ« poslala novca u domovinu u godini i pol izlazenja. Najviše su dobili nastradali u Hrvatskoj »pod režimom Rauchove bande« — 4800 kruna, »Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru« dobila je 1400, a siromašni djeci u Zadru 200 kruna.

Prinosi i imena darovatelja redovito su se objavljivali u listu.

O uređivačkoj koncepciji »Materinske riječi« jedan od njenih urednika Ante Belanić zapisao je da je bila »buditi kod Hrvata i ostalih Jugoslavena rodoljubna čuvstva (...) i gojiti slatku materinsku riječ.«⁶⁴

Ovo nije moglo promaći austrougarskim vlastima, koje su »Materinskoj riječi« zabranili ulazak u domovinu, a preko svojih diplomatskih predstavnika intervenirali su kod vlada nekih južnoameričkih zemalja sa zahtjevom da cenzuriraju njeno pisanje.⁶⁵ Na zabranu ulaska u domovinu, uprava lista reagirala je tako da mu je promijenila ime u »Progonjena materinska riječ«.⁶⁶ Na zahtjev za cenzurom hrvatski iseljenici u Čileu sastavili su u Santiagu 20. studenog 1910. godine izjavu za čileansku javnost, koju su objavili u listu »Chile Austral«. Izjava završava svečanim prosvjedom protiv zahtjeva austrougarskih vlasti, koji se označava kao barbarski zločin protiv slobode savjesti i tiska. Potpisali su je Pascual Buburizza, Filipe Vuletić, Juan Krstulović, Pedro Ancić, Antonio Miskulin, Antonio Vucina, Pascual Malinarić, Mirko i Stevo Seljan i Juan Fuzić kao Komitet kolonija Južnih Slavena u Čileu.⁶⁷

Prvi broj »Materinske riječi« izašao je 24. lipnja 1908. godine, na deset stranica.⁶⁸ Izlazila je četvrtkom. Prvi je urednik bio »mladi učitelj« Marin Božićković, a zamijenio ga je 1909. godine Ante Belanić, koji je »upravo doputovao iz domovine.«⁶⁹

Iseljenici u pokrajini Santa Fe očito nisu imali dovoljno intelektualnih snaga za organiziranje društva, listova, odnosno cijelog preporodnog pokreta. Vidjeli smo da je sve to palo na ljude koji su u tu svrhu došli iz domovine. Osobito je velik teret pao na braću Martinoliće, koji su zajedno sa svojim suprugama obavljali gotovo sve poslove u vezi s listom. U početku su bili zaposlili Josipa Jelušića, »za koga se kasnije uspostavilo da je nepouzdan.«⁷⁰ Zbog toga odlučio se da iz domovine kao ispomoć dovedu Josipa

⁶⁴ Ante Belanić: »Materinska riječ« i njena »Jeka«, Iseljenski muzej, VIII, 1937.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ U A-CIMIN (fascikl 128) nalazi se 3. i 4. stranica br. 26 »Progonjene materinske riječi« iz 1911. godine.

⁶⁷ Vidi L. Guzman, n. dj., str. 29—30.

⁶⁸ Vidi: »Naša Sloga«, 24. II. 1910.

⁶⁹ Kao bilj. 64.

⁷⁰ Kao bilj. 68.

Antuna Kraljića, koji u Rosario stiže u prosincu 1908.⁷¹ Kraljić je došao u dogovoru s »Družbom sv. Ćirila i Metoda za Istru.«

I javnost u domovini bila je obaviještena o naporima prosvjetitelja u Rosarioju. Tako je Lucija M. Saconsky iz toga grada javljala 28. studenog 1908:

»U Rosario de Santa Fe izašao je jedan hrvatski list. Ime mu je M a t e r i n s k a r i j e č. Taj list već je dosta naroda prosvijetlio u ovim stranama, zašto neki, koji dolaze od očinskog praga, u mnogo godina zaborave svoju domovinu a pridruže se tuđoj. Naša dična materinska riječ sve je povratila na novo i užgala u nama plamen ljubavi za našu milu hrvatsku domovinu.«⁷²

Rekli smo da se od »Materinske riječi« sačuvalo veoma malo. Zahvaljujući faksimilu jedne prve stranice⁷³ poznat nam je barem izgled lista. Iz faksimila saznajemo da je »Materinska riječ« »Glavni organ južnoslavenske iseljeničke zajednice u Južnoj Americi«, što je stajalo u zaglavlju. Na stranici je dominirao »Proglas na Srbe, Hrvate i ostalu braću Slavene širom Argentine«, u kojem je »Odbor Srba i Hrvata protiv veleizdajničkog procesa u Zagrebu« prosvjedovao protiv progona Srba u Hrvatskoj, koji je provodio režim bana Raucha. O toj se temi pisalo pod naslovom: »Mnijenje Evrope o veleizdajničkom procesu.« To je bila prva vijest u rubrici: »Vijesti iz domovine«. U toj rubrici prenošene su vijesti iz svih južnoslavenskih zemalja, a to govori da je »domovina« za »Materinsku riječ« šira od južnoslavenskih zemalja koje su bile u sklopu Monarhije.

No ako nisu sačuvana redovita izdanja, imamo sreću da je do nas došao jedini izvanredni broj »Materinske riječi« i to tiskan u povodu stote obljetnice čileanske republike, čime je ovaj list htio potvrditi navod iz zaglavlja, prema kojem pripada iseljenicima u cijeloj Južnoj Americi.⁷⁴ Broj je ilustriran i veoma kvalitetno uređen. Na fotografijama su predstavljeni čileanski i hrvatski gradovi i sela u Dalmaciji poput Milne i Ložišća na Braću. Svi članci odišu atmosferom nacionalnog buđenja. U prvome se govori o glagoljici u crkvama naše domovine i naglašava da bi »rimski pape bolje učinili kad ne bi dirali naše svetinje te bi nam ostavili glagoljicu po našim crkvama u domovini. Inače moglo bi se dogoditi«, stoji u članku«, da narod više ne ide u crkve kad u njima ništa ne razumije.«⁷⁵ U članku pod nazivom: »Jugoslaveni u slozi je naša moć«⁷⁶ zauzima se stajalište da su Hrvati i Srbi jedan narod te na temelju statistike zaključuje: »Slogom mogli bismo učiniti državu, koja se nebi nikoje druge strašila; te bi mogla u bogatstvu i prosvijeti stajati među najprvima u Evropi.« Više članaka posvećeno je i Argentini, a Franjo Bučar iz Zagreba se javio člankom o sokolstvu u Americi. Pod

⁷¹ Vidi: Mate Božičević, Učitelj putuje preko oceana, Matica, Iseljenički kalendar, str. 205, 1976.

⁷² »Pučki list«, 30. I. 1909.

⁷³ Od 7. X. 1909. br. 66, god. II., otisnut u III. poglavlju »Jeke«, str. 5.

⁷⁴ Ovaj broj »Materinske riječi« čuva se u NSB. U povodu njegovog izlaska, čileansko ministarstvo vanjskih poslova »izdalo je zahvalnicu hrvatskoj koloniji u Santiagu.« Vidi: »Narodni list«, 21. I. 1911.

⁷⁵ Povod članku bilo je umirovljenje zadarskog nadbiskupa Dvornika, pobornika glagoljice.

⁷⁶ Podnaslov članku bio je: »Slogom rastu male stvari a nesloga sve pokvari«, a isti podnaslov u zaglavlju nosila je »Naša sloga«. Utjecaj ovog lista na »Materinsku riječ« je očit.

naslovom: »Zora puca bit će dana« pišu braća Seljan, koji su u ovo vrijeme boravili u Južnoj Americi. Oni pozdravljaju domovinu iz »južno-amerikanske Crne Gore« i razmišljaju o zemlji Južnih Slavena koja bi trebala postati »jaka i velika konfederacija, dika čovječanstva i civilizacije.« A što je potrebno da do toga dođe? »Prije svega treba nam čvrsta volja da ušćujemo narodni značaj i slatki naš jezik, pak promijenili mi i sto gospodara, ostat ćemo ono što jesmo«, smatraju Seljani. Oni se ne mire s trenutnim »gospodarima«. Što više: »Ali hrvatskom će narodu jednom dozlogrditi. Hrvatska će se, prije ili poslije, pretvoriti u bojno polje, ako se ne udovolji pravednim željama hrvatskog naroda«, zaključuju oni.

U listu je objavljena i novela Silvija Strahimira Kranjčevića: »Pogled«.

Iste 1910. godine, J. A. Kraljić izdaje već citiranu »Jeku« — hrvatski iseljenički koledar za prostu godinu 1910. Tiskana je u Rosariju, u nakladi »Materinske riječi«, a posvećena je stotoj obljetnici oslobođenja i nezavisnosti Argentine.

»Jeka« i izvanredni broj »Materinske riječi« značajno su vrelo za povijest hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata.

»Društvo iseljenih Jugoslavena za materinsku riječ« i list »Materinska riječ« stvorili su u provinciji Santa Fe atmosferu, koja je imala elemente narodnog pokreta. Taj je pokret inicirala i vodila grupa iseljenika, koja se isticala velikim entuzijazmom. O njima će J. A. Kraljić zapisati:

»Daleko od rodne grude, preko silnog okeana, zamrijevala je hrvatska svijest, ugušivala se hrvatska riječ, zaboravljala se domovina... I kada je već na narodnim mrtvilom hrvatskih i srpskih⁷⁷ iseljenika padala koprena zaborava, kada je zapadalo našem iseljeniku sunce samosvijesti i narodnog ponosa, kad se je usidrila u njihovim srcima tuđa riječ, a zanjela ih tuđa slava — podigla se četa narodnih apostola, koji stadoše na živom groblju prekopavati uspavana srca: buditi u njima zanos, ljubav i uspomene do roda i doma svog. Težak je to doista bio posao, al su tim časnije zasluge, što si ih stekoše ti narodni sokolovi u preporodu našeg naroda u tuđini.«⁷⁸

»Materinska riječ« se mogla uspješno širiti i time ispunjavati svoju zadaću, zahvaljujući i požrtvornosti mnogobrojnih povjerenika kojih je bilo u gotovo svim mjestima u kojima su živjeli naši iseljenici. Doista smo uvjereni da je svako društveno angažiranje naših iseljenika u ono vrijeme bilo skopčano s velikim odricanjima. Naime, treba imati u vidu da se radilo o prvoj generaciji iseljenika, koji se mukotrпно bore za egzistenciju, ili se pak polagano uspinju na socijalnoj ljestvici. Slobodno vrijeme za njih je nepoznato. Rade od jutra do mraka. Podaci o vremenu okupljanja iseljenika govore nam da su sastanke održavali nedjeljom ili radnim danom navečer. Ovu okolnost treba uvijek imati na umu kad se govori o društvenom okupljanju iseljenika.

No, glavni teret nosili su osnivači i urednici lista.

Braća Martinolići su rođeni u Malom Lošinj; Antun 12. ožujka 1872. a Noe 8. studenog 1880. godine. Oba su završila talijansku osnovnu školu a Noe još i nautiku. Prvi se u Argentinu uputio Antun 1888. godine, otišavši k ocu, koji je u toj zemlji živio od 1878, kad se s grupom sumješšana iskrcao

⁷⁷ U provinciji Santa Fe, u ovo vrijeme ima vrlo malo srpskih iseljenika. Na popisu »darovatelja za izdanje koledara »Jeka«, od 343 osobe samo su 5 srpske a 3 crnogorske nacionalnosti i to svi izvan ove provincije.

⁷⁸ »Jeka« III. dio, str. 1.

s jednog jedrenjaka na kojem su bili mornari.⁷⁹ Najprije radi na željeznici kao službenik, a od 1895. godine kao javni prokurator u Rosariju. Do 1902. kad mu s Lošinja stiže mlađi brat Noe, nacionalna svijest mu je ne samo »uspavana«, nego ju je potpuno izgubio, zaboravivši potpuno hrvatski jezik. U Argentini uopće ne dolazi u dodir s hrvatskim iseljenicima. Noe je, završio nautičku školu, jedno vrijeme plovio na brodovima trgovačke mornarice, a 1901. služio kao jednogodišnji dobrovoljac u austrougarskoj ratnoj mornarici. Po dolasku u Argentinu, upisuje se u »akademiju javnih raču natelja« te završivši je radi kao javni računatelj.

Prve društvene aktivnosti braće Martinolića među iseljeništvom su se odvijale u sklopu »Austro-ugarskog društva uzajamne pomoći« u Rosariju. Što više, njihov biograf u »Jeci« navodi da su do »svog preporoda« bili vođe »austrijaka« te »predsjednici i tajnici njihovog društva u Rosariju.«⁸⁰ Izgleda da je preokret u političkim nazorima u njih nastupio u vrijeme boravka u domovini, 1905. i 1906. godine.⁸¹ Tom prilikom sastali su se s istarskim narodnim preporoditeljima Matkom Laginjom i Vjekoslavom Spinčićem, koji su na njih ostavili snažan dojam.⁸² Po povratku u Argentinu daju ostavke u »Austrougarskom društvu« te pokreću inicijativu za osnivanje »Društva iseljenih Jugoslavena za materinsku riječ« i lista »Materinska riječ«. Njihov preporoditeljski rad zapažen je i izvan pokrajine Santa Fe pa su »za osobite zasluge za naš narod u Argentini« imenovani počasnim članovima »Slavjanskog društva uzajamne pomoći« u Buenos Airesu.⁸³

Josip Antun Kraljić se rodio u Dubašnici na otoku Krku, 14. ožujka 1877. godine.⁸⁴ Službovao je kao učitelj po istarskim mjestima, oduševljeno radeći za narodni preporod u toj pokrajini. Iz državne službe je prešao u »Družbu sv. Ćirila i Metoda«, zaposlivši se u njejoj školi u Malom Lošinju. Već je u domovini stekao iskustvo u novinskim i uređivačkim poslovima. Izdavao je prvi istarski dječji časopis »Mladi Istran« i dječji kalendar »Jorgovan«. U Argentini je boravio od prosinca 1908. do rujna 1910. godine i to ne kao »klasični« iseljenik nego kao organizator i urednik iseljeničkog tiska.⁸⁵

I Ante Belanić, urednik »Materinske riječi«, potječe iz Malog Lošinja. Rođen je 5. travnja 1877. godine. Završio je pučku i nautičku školu u rodnom mjestu. Najprije radi po odvjatničkim pisarnicama, da bi mu Matko Laginja 1907. godine povjerio uređivanje lista »Omnibus«. Surađuje i u »Našoj slozi«. Prije puta u Argentinu bio je zaposlen u »Jadranskoj banci« u Trstu.⁸⁶

⁷⁹ J. Zamećanin, n. dj., str. 126.

⁸⁰ »Jeka« III. dio, str. 6.

⁸¹ Tom prilikom oženili su se domaćim djevojkama: Boe Marijom Nikolić, a Antun Zdravkom Martinolić.

⁸² Vidi: »Slobodna Dalmacija«, 18. VII. 1957.

⁸³ Božo Milanović, u knjizi: Hrvatski narodni preporod u Istri, knj. 2, str. 461 daje ove podatke iz života braće Martinolić: »Carlo /?/ Martinolich, rodnom iz Malog Lošinja, izdavao je u Puli od 1887. god. veoma nacionalistički list »Il Giovane Pensiero«. Napadao je hrvatske narodnjake. God. 1908. izgubio je tiskaru na dražbi, pa je zajedno sa svojim bratom otišao u Argentinu, u mjesto Rosario. Ondje su obojica učila hrvatski jezik, te su izdavali list »Materinska riječ«.

⁸⁴ Božo Milanović, u knjizi: Hrvatski narodni preporod u Istri, knj. 2, str. 461 -metodskih zidara, Zagreb, 1908.

⁸⁵ O Kraljiću još više: »Pučka Prosvjeta«, Split 1. XII. 1931. i Koledar Ćirilo-metodskih zidara, Zagerb, 1908.

⁸⁶ Prema »Jeki«, III. dio, str. 53.

Podaci iz ovih životopisa kao i neke činjenice koje smo istakli prilikom prikazivanja osnutka »Društva iseljenih Jugoslavena za materinsku riječ« i lista »Materinske riječi«, govore nam o uskoj povezanosti preporodnog pokreta u Istri i argentinskoj pokrajini Santa Fe. Ta povezanost nije bila slučajna, nego osmišljena s jasno određenim ciljem. Istra je davala kadrove za organizaciju pokreta u pokrajini Santa Fe, a nacionalno osvješteni iseljenici materijalno su pomagali »Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru« odnosno narodne institucije i od režima ugrožene pojedince u domovini. Neke nam navedene činjenice govore o tomu da je ova ideja nastala vjerojatno u krugu istarskih preporoditelja Matka Laginje i Vjekoslava Spinčića.

Razlog prestanka izlaženja »Materinske riječi« ostaje nam zasad nepoznat. Znamo, međutim, da je list bio izložen spletkarenju. Članak iz »Naše sloge«, koji smo citirali, bio je napisan »na obranu poštenjaka« tj. braće Martinolić i J. A. Kraljića. Ostale podatke nalazimo usput u životopisima osnivača i podupiratelja »Materinske riječi« tiskanim u »Jeci«. Njih, međutim, moramo uzeti s nužnim oprezom jer je kalendar uredio sam J. A. Kraljić. Tako u životopisu Martinolića stoji: »Nego kako ima svaki onaj, koji na narodnom polju uspješno i požrtvovno radi mnoštvo neprijatelja i zavidnika, nijesu u tome ostala iznimkom ni naša rodoljubna braća. To ih međutim u njihovom plemenitom radu nimalo ne smeta, pa kad se je nedavno proti njima i ostalim narodnim radnicima bila podigla silna bura, uzvitlana po poznatom otpadniku, bili su oni prvi, da ponovno učvrste temelje »Materinske riječi«.⁸⁷ Prema »Našoj slozi«, tu »silnu buru« podigao je Josip Jelušić, koji je kasnije pisao pamflete protiv Martinolića i Kraljića. Podatak u »Jeci« da se zapravo nije ni radilo o Jelušiću nego je osoba zaposlena u redakciji »Materinske riječi« bio »neki« Mihael Sterck »koji se krio pod tuđim imenom«, samo će nam još više zamagliti stvar. U svakom slučaju, kriza je tada bila prebrođena tako da je grupa iseljenika preuzela list i cjelokupnu brigu oko njegova izlaženja. Tako su »članovi kolektivnog društva i suvlasnici« postali: braća Martinolić, Stjepan Miličić, Ivan Kokić,⁸⁸ Antun Kolungja,⁸⁹ Marijan Božiković⁹⁰ Antun Belanić i Josip A. Kraljić.

Izgleda da ovaj pokušaj spašavanja »Materinske riječi« nije donio trajnije rezultate. U svakom slučaju, 30. lipnja 1911. godine, pojavljuje se prvi broj tjednika »Zajednica«.⁹¹ U zaglavlju lista je stajalo da se radi o »glasilu Hrvata i ostalih Slavena u Južnoj Americi«. Urednik je bio Ivan Radeljak.

»Zajednica« je bila pravni nasljednik »Materinske riječi«. To zaključujemo po upozorenju koje je novi list uputio »dužnicima« »Materinske riječi«, u kojem ih »opominje« da »izravnaju svoje pretplate i račune.« »Uprava »Zajednice«, kaže se u opomeni, »koja je sve ovo na svoja pleća uzela, upravlja prvi i zadnji poziv ovakovim rodoljubima, te apelira na njihov narodni ponos da uznastuju čim prije izravnati svoje stare dugove, račune i pretplate »Materinske riječi« Upravi »Zajednice«.

⁸⁷ Isto, str. 1.

⁸⁸ Ivan Kokić rođen je u Pitvama na Hvaru 1869. u Južnu Ameriku doputovao je 1888. Jedan od najpoznatijih trgovaca u provinciji Santa Fe.

⁸⁹ Antun Kolungja rođen je u Hodilju kod Stona 1869. U Južnu Ameriku stigao je 1887. Veleposjednik i trgovac žitaricama u provinciji Santa Fe.

⁹⁰ Marijan Božiković rođen je u mjestu Svirče na Hvaru 1882. U Južnu Ameriku doselio 1886. Trgovac i posjednik.

⁹¹ Taj podatak otisnut je u zaglavlju nekoliko sačuvanih brojeva »Zajednice«.

Ivan Radeljak bio je veoma ambiciozan. Od »Zajednice« je namjeravao napraviti list koji bi se čitao među Hrvatima u cijeloj Južnoj Americi. Da bi ostvario tu zamisao, širi povjereničku mrežu po cijelom kontinentu gdje žive naši ljudi. »Zajednica« tako dobiva svoja povjereništva u Argentini (22), Čileu (15), Boliviji (7), Peruu (3), Urugvaju (2) i Paragvaju (2). Povjerenici su bili naši najistaknutiji iseljenici. List je reklamiran tako da su prva tri broja poslana besplatno na mnogobrojne iseljeničke adrese. Kao i njena prethodnica, i »Zajednica« se postavila izrazito antiaustrijski. Ona će iz broja u broj reklamirati samu sebe: »Rodoljubi, širite jedino svoje glavno glasilo u Južnoj Americi, vašu »Zajednicu« koju Austrija hoće da utuče preko svojih slugana«. Prava je šteta za temu koju obrađujemo kao i za istraživanje povijesti naših iseljenika u Južnoj Americi uopće, što se od ovog lista sačuvalo samo nekoliko brojeva.⁹² Bio je to dobro uređivan list i s najdužim kontinuiranim izlaženjem od svih naših iseljeničkih listova u Južnoj Americi do danas. Nazočnost »Zajednice« u iseljeničkim političkim akcijama neprestana je. Zbog toga njenu djelatnost možemo pratiti posredstvom drugih iseljeničkih novina, koje je često citiraju, iz čega donekle možemo spoznati njenu uređivačku koncepciju.

Od početka izlaženja, »Zajednica« i njen urednik Radeljak ne zadovoljavaju se novinarskom djelatnošću. List je samo sredstvo pomoću kojeg se nastoji doći do šire iseljeničke organizacije. Naime, neposredno nakon izlaska lista slijedi osnivanje dioničarskog društva »Hrvatsko-slavenske zajednice« čiji je cilj bio »da se organizira sav naš hrvatski i slavenski narod cijele Amerike.«⁹³ O djelatnosti tog društva znamo veoma malo. Sigurno je jedino da je nakon kratkog vijeka doživjelo neuspjeh. Prema jednom podatku »Hrvatsko-slavenska zajednica« nije uspjela »jer naš narod u ovoj tuđini, nije još sazorio za ovakova narodna društva, a drugi koji razume i mogu, pažnje posvećuju hrvatskom imenu.«⁹⁴ Postoji i ocjena da je ideja onih oko »Zajednice« doživjela »brodolom« zbog »neiskrenosti nekih sumnjičavih ličnosti« u Buenos Airesu.⁹⁵

I »Zajednica« organizira prikupljanje novca za narodne institucije i proganjene pojedince u domovini. Godine 1912, Radeljak šalje Jurju Biankiniju novac za majku Luke Jukića, atentatora na komesara Cuvaja (163 kruna) i za siromašne đake hrvatskih škola u Zadru (138 kruna).

Ipak, najveća akcija Radeljaka bila je pokušaj organiziranja Hrvatskog saveza kao sveopće narodno-političke organizacije.⁹⁶ Glavni cilj Hrvatskog saveza bio je »organizirati hrvatski narod u Južnoj Americi, u jednu narodnu vojsku, kako će u svakom pitanju biti u riječi i djelu ponosan sin svoje, nekoć slavne a danas potlačene, hrvatske domovine.«⁹⁷

Radeljakova akcija nije išla bez otpora, ali je ipak postepeno napredovala. Preokret je došao na početku prvoga svjetskog rata. Naime, »Zajednica« je osudila atentat u Sarajevu na Franca Ferdinanda (tim povodom izišla

⁹² Brojevi 205 i 206 čuvaju se u NSB, a nekoliko brojeva izišlih poslije prvoga svjetskog rata u A-CIMIN.

⁹³ »Domovina«, Punta Arenas, 24. VII. 1913.

⁹⁴ Isto, 30. V. 1913.

⁹⁵ Kao bilj. 93.

⁹⁶ O tomu više vidi: Ljubomir Antić: Pokušaj stvaranja »Hrvatskog saveza« među našim iseljenicima u Južnoj Americi 1913. godine, Časopis za suvremenu povijest, II, str. 43, 1983.

⁹⁷ Kao bilj. 94.

je u »crnom«), a u sukobu koji je nakon toga nastao između Srbije i Austrougarske stala je na stranu potonje. Na žalost, ne samo da nemamo te primjerke »Zajednice«, nego nam nedostaju upravo ti brojevi inače dobro sačuvane »Domovine«, koja je sigurno prenosila njeno pisanje.⁹⁸ No već u prvim pristupačnim ratnim brojevima »Domovine«, čitamo osudu »Zajednice«. U komentaru »S otvorenim kartama hoćemo da igramo«, ona u broju od 16. kolovoza 1914. piše:

»Zajednica« nije pisala, niti je mogla pisati na onaki način u ime Hrvatskog Saveza u Južnoj Americi, kao i u ime Hrvata i ostalih Slavena ovih zemalja, jer duša našeg naroda diše ovdje drugačijim duhom (...), ne, ona je pisala u ime austro-ugarskog konzulata i gospara Nike (Mihanovića, op. Lj. A.)«.

»Zajednica« je bila optužena da za svoju preorijentaciju prima od Austrougarskog konzulata 350 dolara mjesečno, a Radeljak da je osnovao »Hrvatski savez« »za izrabiti i obogatiti se ne leđima našega naroda«, radi čega se »nametnuo također Savezu za predsjednika.«

U velikoj politizaciji koja je početkom rata nastala među iseljeništvom u Južnoj Americi, na jednoj strani se formirao snažni jugoslavenski iseljenički pokret, koji je imao za program rušenje Austrougarske Monarhije i stvaranje zajedničke južnoslavenske države, a na drugoj strani bio je Radeljak, »Zajednica« i »Hrvatski savez« koji nisu bili za rušenje Monarhije, nego su bili za njeno preuređenje nakon rata.⁹⁹

Sukob je bio neobično žestok i bespošten. Ilustracije radi, »Domovina« iz Punta Arenasa, koja je pristala uz jugoslavenski pokret, poslala je u kolovozu 1914. brzojav ovog sadržaja listovima koji su izlazili u Argentini: »Radeljak proglašen narodnim izdajicom i varalicom, bojkot potpun, smrt njemu i »Zajednici«.¹⁰⁰

»Hrvatski savez« se ubrzano počeo raspadati. Njegove »grane«, osnovane u mnogim našim kolonijama, postale su (osobito u Čileu, Peruu i Boliviji) ogranci Jugoslavenske narodne obrane.

Radeljak je ipak bio ozbiljan suparnik jugoslavenskom pokretu, što dokazuju tajni kontakti, u kojima se mnogo uradilo da se njega pridobije. Oni nisu dali rezultata i podjela među iseljeništvom ostala je sve do svršetka rata.¹⁰¹

Tko je bio Ivan Radeljak? Rodio se u Siveriću kod Drniša, 25. studenoga 1866. godine. Pučku školu je završio u Skradinu, a gimnaziju kod franjevacu. Godine 1888. je pohađao Središnje bogoslovno sjemenište u Zadru, no nije završio bogosloviju »čemu je najviše dala povoda njegova živa čud i vatreno rodoljublje, što nije nalazilo oduška med mrtvim zidinama sjemeništa«.¹⁰² Izišavši iz sjemeništa, radi u pisarnici prizivnog suda u Zadru, gdje dolazi u sukob s autonomašima pa je premješten na Vis. Godine 1893. nalazimo ga u Ljubljani kao činovnika u banci »Slavija«. Uskoro postaje glavni

⁹⁸ Od inače dobro sačuvane »Domovine«, nedostaju brojevi od 214—223, tj. od 7. VI. do 9. VIII. 1914.

⁹⁹ Taj problem obradio sam u navedenoj doktorskoj disertaciji, kao i u radu navedenom pod bilj. 96.

¹⁰⁰ Prema »Domovini«, od 6. VIII. 1914.

¹⁰¹ Vidi pismo Ljube Leontića, Rosario 11. IX. 1916. Upravi JNO u Valparaiso, A-CIMIN, A-JNO, fasc. br. 118.

¹⁰² »Jeka«, III. dio, str. 35.

nadzornik ove banke. Vjerojatno prilikom jedne inspekcije 1894. na Hvaru je sakupljao novac za Starčevićev dom u Zagrebu.¹⁰³ Zbog obiteljskih razloga, 1898. napušta službu u Ljubljani i seli u Zadar. Nije nam poznato što je ovdje radio do 1902. godine, kad iseljava u čileanski grad Taltal. U početku radi u jednoj trgovačkoj tvrtki, da bi se vrlo brzo osamostalio i postao jedan od »viđenih naših trgovaca u Taltalu.« Od samog dolaska u taj grad, društveno je aktivan među hrvatskim iseljenicima, a već 1903. godine utemeljuje društvo »Hrvatski skup«.¹⁰⁴

U Rosario se doselio 1910. godine. Kako nam nije poznat ni jedan drugi posao kojim se bavio u tom gradu osim uređivanja »Zajednice« i organiziranja iseljenika, možemo pretpostaviti da je odlučio profesionalno se baviti političkim radom među iseljenicima. Što je uvjetovalo da se Radeljak, kao jedini poznatiji »preporoditelj« južnoameričkih Hrvata, opredjeli za Monarhiju a ne za jugoslavenski pokret, teško je utvrditi. Odgovor na ovo pitanje možda se ipak nalazi u činjenici da je kao »profesionalac« procijenio da mu je to sigurniji način da osigura materijalnu egzistenciju.

Iseljeničko novinarstvo u Punta Arenasu teško se uhodavalo. Listovi kratkog vijeka smjenjivali su se ne ostavljajući pritom ozbiljnijeg traga. Uglavnom se nisu sačuvali, pa su podaci o njima do kojih smo došli veoma oskudni.

7. prosinca 1910. godine, u Punta Arenasu pojavljuje se tjednik »Novo doba«.¹⁰⁵ Čini se da se nije ni radilo o potpuno novom listu, jedino je tako preimenovana »Domovina«, a urednika Petra Gašića je zamijenio Ivan Trutanić. Posljednji broj lista izašao je 17. srpnja 1911. godine, navodno poradi urednikove bolesti.¹⁰⁶

Petar Gašić, međutim, nije mirovao. Izgleda da je još za izlaženja »Novog doma« pokrenuo dvotjednik »Dom«.¹⁰⁷ On je izlazio od početka srpnja 1911. do 27. siječnja 1912. godine. Prema podatku iz zaglavlja, list je bio »glasilo Hrvatske pučke napredne omladine u Magellanesu«.¹⁰⁸ Izlazio je svakog 1. i 15. u mjesecu, na četiri stranice. U kratko vrijeme koliko se tiskao, promijenio je tri vlasnika i urednika. Gašić ga je najprije prodao Ivanu Trutaniću, a ovaj Luki Bonačiću Doriću. Cilj i ovog lista je bio podizanje nacionalne svijesti iseljenika. Gašić ga je zapravo pokrenuo u trenutku kad je »Zajednica« iz Rosarija »iznevjerila program svoje predšasnice »Materinske riječi« i zaplovila u austrijanštinu«¹⁰⁹. To zaključujemo po nazočnima na njegovoj osnivačkoj skupštini. Sve su to mahom ugledniji iseljenici poput dra. Mateja Bencura,¹¹⁰ predsjednika »Hrvatskog vatrogasnog društva«,

¹⁰³ »Narodni list«, 9. V. 1894.

¹⁰⁴ O tom društvu vidi: Ljubomir Antić: Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, XVII, str. 121, 1984.

¹⁰⁵ Nismo došli ni do jednog broja ovog lista.

¹⁰⁶ »Domovina«, 18. IX. 1913.

¹⁰⁷ U NSB nalazi se nekoliko primjeraka ovog lista.

¹⁰⁸ Tijekom dosadašnjeg istraživanja nismo registrirali postojanje te organizacije.

¹⁰⁹ »Dom«, 1. VIII. 1911.

¹¹⁰ Dr. Matej Bencur je Slovak, rođen u mjestu Jasenovce u Slovačkoj. Od 1894—1907. radi kao liječnik u Selcima na Braču. Zajedno sa sumještanima iseljava u Punta Arenas, gdje je veoma aktivan u životu hrvatske kolonije. Bavi se književnošću, a najpoznatije djelo mu je »Mati zove«, roman iz života naših ljudi u Čileu. Smatra se klasikom slovačke književnosti.

Andrija Juričića,¹¹¹ predsjednika »Hrvatskog dobrotvornog društva« i Vice Damjanovića, predstavnika »Hrvatskog tamburaškog društva Tomislav«. Iz odabira tema i načina kako ih obrađuje, može se zaključiti da je list pod utjecajem ideologije braće Radića. U njemu se npr. pojavljuju njihove kritike »Za pučku prosvjetu«, »Prosvjetom slobodi« itd. Gašić će se, međutim, ograđivati kad ga na to budu podsjećali, uspoređujući ga sa Stjepanom Radićem.¹¹² Iako je iza sebe imao slabiju ali ipak nekakvu tradiciju hrvatskog iseljeničkog novinstva u Punta Arenasu, ovaj list ipak nije uspio dostići značajniju razinu. U brojevima do kojih smo došli ima dosta bavljenja nevažnim stvarima a izgleda da je bio uvučen i u razmirice među iseljeničkim skupinama. Zbog toga je dobio i negativnu ocjenu iz domovine, kad zagrebački »Obzor« o njemu piše: »Po sadržini sudeć list je posve bezbojan i neaktualan, a bavi se svim i svačim, samo ne životom našeg naroda u onim krajevima. List je ovaj posve nepotreban, jer unosi samo smutnju i zablude među tamošnje Hrvate, koji se jedva okupiše oko »Zajednice«.¹¹³

Godine 1911, u Magellanesu se pojavljuje list »U pustinji«. Osam brojeva tog lista predstavlja kuriozitet ne samo u hrvatskom iseljeničkom nego i domovinskom novinstvu. Izdavao ga je i sam ručno pisao Vinko Litrica iz Orašca kod Dubrovnika koji je živio u Punta Delgadu, »pustinji« u blizini ušća Magellanovog kanala u Atlantski ocean.¹¹⁴

Prestankom izlazenja »Doma«, Punta Arenas je više od godine bez svojih novina. Tek 6. ožujka 1913, ponovno počinje izlaziti list pod nazivom »Domovina«. Po svojoj kvaliteti on će daleko nadmašiti sve listove dotad tiskane u Punta Arenasu i uz »Zajednicu« bit će daleko najkvalitetniji list naših iseljenika u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata. Nadživjet će i taj rat, ali s imenom »Jugoslavenska domovina«, koje će nositi od 12. ožujka 1916. do kraja 1921. godine, kad prestaje izlaziti. Stabilnost i kvalitetu »Domovina« zahvaljuje činjenici što nije bila vlasništvo pojedinca nego skupine iseljenika, koja se 6. ožujka 1913. formalno konstituirala kao »Kolo hrvatskih iseljenika«, s ciljem da pokrije manjak od 800 pesosa, koliko je donosilo 500 primjeraka lista tiskanih po broju.¹¹⁵ Prvi je urednik »Domovine« bio Miroslav Tartaglia, koji je svoje uvodnike i komentare potpisivao s »Buci«, a od svibnja 1915. list uređuje Luka Bonačić Dorić.¹¹⁶

»Domovina« se tiskala u »Hrvatskoj tiskari« (kasnije »Jugoslavenskoj tiskari«), kako je bila preimenovana »Univerzalna tiskara« nakon što su je otkupili Vicko Damjanović i Miroslav Tartaglia.¹¹⁷

»Domovina« je sačuvana¹¹⁸ i dragocjeno je vrelo za istraživanje povijesti hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi. Osim što se više od drugih listova

¹¹¹ Andrija Juričić rodio se u Križišću (Hrvatsko Primorje) 1867. U Južnu Ameriku stiže 1885. Sudjeluje u osnivanju skoro svih hrvatskih društava u Punta Arenasu. Trgovac.

¹¹² »Dom«, 1. VIII. 1911.

¹¹³ Prema »Domu«, 16. XII. 1911.

¹¹⁴ Podatak iz Ostavštine I. F. Lupisa Vukića, NSB R-7217.

¹¹⁵ O svojim vlasnicima, »Domovina« je 5. III. 1914. pisala: »Danas je točno godinu dana, da se nekolicina hrvatskih rodoljuba dogovorila materijalno i moralno pomagati i izdavati glasilo hrvatske kolonije u ovom gradu pod imenom »Domovina«.

¹¹⁶ Miroslav Tartaglia je kasnije bio službenik u Ogranku JNO »Jadran« u Buenos Airesu i tajnik Uprave JNO u Valparaisu.

¹¹⁷ »Pučki list«, 20. III. 1914.

¹¹⁸ Komplet se čuvaju u A-CIMIN.

bavila samim iseljenicima, ona je povremeno donosila i napise iz povijesti doseljavanja u Južnu Ameriku. Politički stav joj je bio buđenje nacionalne svijesti iseljenika i pomaganje političke i gospodarske emancipacije naroda pod vlašću Austrougarske. Prema prvome svjetskom ratu sve više zauzima jugoslavenski stav, premda joj je grafičko rješenje naslova bilo koncipirano tako da je impliciralo rješenje hrvatskog problema unutar Monarhije. Naime, lijevo od naslova, bila je prikazana zemljopisna karta Čilea, a desno južno-slavenske zemlje u sklopu Austrougarske. Spajaju ih telefonske žice koje Punta Arenas povezuju sa važnijim gradovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

U vrijeme prvoga svjetskog rata, »Domovina« (odnosno »Jugoslavenska domovina«) je postala glasilo Jugoslavenske narodne obrane i bila je usko vezana uz ogranak JNO »Dalmacija«.

Buenos Aires, u kojem je bila najveća koncentracija naših iseljenika i u kojem je najprije počelo njihovo društveno okupljanje, nakon spomenutih listova »kratka daha«, ostat će bez iseljeničkih novina sve do 2. prosinca 1913. godine, kad se pojavljuje »Hrvatski ilustrirani tjednik Sloboda«.¹¹⁹ List je najavljen kao »prvi i jedini hrvatski u cijeloj Južnoj i Sjevernoj Americi ilustrirani zabavno poučni i patriotski tjednik.«¹²⁰ On je trebao biti »slobodno glasilo« i »duševni vez između raskomadane i potlačene majke domovine i njenih sinova raštrkanih uzduž nedoglednih poljana argentinske republike.«¹²¹

O sadržaju prvog broja saznajemo iz pisanja »Domovine« u Punta Arenasu. U njemu su otisnuti portreti sa životopisima Jelačića, Strossmayera i Starčevića, a donesen je i izvještaj s konferencije u »Austrougarskom društvu uzajamne pomoći«, na kojoj su bili prisutni barun Nikola Mihanović i austrougarski konzul u Buenos Airesu Körber. Svrha konferencije bila je prikupljanje novca za kupnju zrakoplova za carsku vojsku. »Domovina« je zbog toga proglasila »Slobodu« glasilom »Austrijaka« i apelirala na iseljenike: »Hrvatski iseljeniče goni »Slobodu« iz Buenos Airesa iz svoje kuće kao kugu! Pod plaštem naših velikana hoće da te sputa u lance prije nego si se dosadanjih riješio (...). Mani se ljudi, koji prodavaju domovinu lih toga, što su s ministrima i barunima mogli tek da provedu jedno veće uz čašu šampanjca.«¹²²

»Narodni list«, međutim, ne ocjenjuje »Slobodu« na isti način, nego piše da je list »prožet pravim rodoljubnim duhom, a vješto uređivan.«¹²³

Vlasnik i izdatelj »Slobode« u početku je Juraj Vuković, a »upravitelj« E. Crnković.¹²⁴ Vjerojatno pod utjecajem snažne kritike, Vuković uskoro napušta funkciju urednika, prepustivši je svojoj ženi Klotildi, otkada »Sloboda« piše u »jugoslavenskom nacionalnom duhu«. Imajući u vidu tu drugu fazu u izlaženju lista, Milostislav Bartulica, predstavnik Jugoslavenske ujedinjene omladine u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu u Južnoj Ame-

¹¹⁹ Od »Slobode« sačuvala su se 23 broja u Naučnoj biblioteci u Splitu.

¹²⁰ »Domovina«, 16. VI. 1913.

¹²¹ Isto.

¹²² Isto, 31. VII. 1913. Ovdje se aludira na vezu »Slobode« s Nikolom Mihanovićem. U broju od 14. VIII. 1913, »Domovina« je pisala da »Slobodu« uzdrži Nikola Mihanović.

¹²³ »Narodni list«, 23. VIII. 1913.

¹²⁴ Isto.

rici u vrijeme prvoga svjetskoga rata, zapisat će da je »Sloboda« »... objavljivala članke i pozive rodoljubnog sadržaja na sva naša naselja na južnom Atlantiku.«¹²⁵ Takvu će ocjenu dati i list »Pokret« u Antofagasti, 12. studenoga 1915.

Ipak se čini da »sloboda« s Klotildom Vuković kao urednicom nije mogla odgovoriti zahtjevu koji se postavljao listu u velikoj iseljeničkoj koloniji u vrijeme snaženja jugoslavenskog pokreta. Zato skupina iseljenika iz tog pokreta, u lipnju 1915, otkupljuje »Slobodu« pa ona od 83. broja postaje vlasništvom »Jugoslavenskog društva«. Veliku je ulogu pritom odigrao Jozo Kalafatović. Nekoliko mjeseci nakon toga, »Sloboda« mijenja ime u »Jadran«, pod kojim imenom nastavlja izlaziti od 11. studenoga 1915. godine. »Jadran« kao mjesečnik Centra i Ogranka JNO »Jadran« (Buenos Aires) na južnom Atlantiku odigrao je važnu ulogu u iseljeničkom pokretu u Argentini u vrijeme prvoga svjetskog rata.

Posljednji list naših iseljenika, koji se pojavljuje u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata, je »Slavska misao«. Osim toga da je postojao i da je osudio »Zajednicu« zbog njenog stava na početku rata, ne znamo više ništa o tom listu. To saznajemo iz čestitke koju je »Domovina« iz Punta Arenasa uputila »Slavenskoj misli«, u vezi s držanjem prema »zajednici.«

¹²⁵ Jozo Kalafatović rođen je 1863, a u Vill Constitution u Argentini stigao je 1885. Zemljoposjednik i trgovac žitom na veliko.

Resumen

ANÁLISIS DEL PERIODISMO DE LA EMIGRACIÓN CROATA EN LA AMÉRICA DEL SUR

Dr Ljubomir Antić

El periodismo de la emigración croata en la América del Sur comienza en los años ochenta del siglo pasado. Puesto que en ese entonces no existían las condiciones propias para este tipo tan desarrollado de divulgación de las informaciones (dado el número reducido de los emigrantes, el alto porcentaje de iletrados y, en cambio, muy bajo el de profesiones intelectuales) los primeros intentos se extinguieron muy pronto. El nuevo impulso vital lo experimentó la prensa de la emigración apenas en los comienzos del siglo XX. Los croatas residentes en la América del Sur empezaron a editar catorce periódicos hasta el comienzo de la Primera guerra mundial. Se trataba de publicaciones mensuales, bisemanales, semanarios y hojas que salían dos veces por semana. En esa época no salió ningún diario. La mayor parte de los periódicos pertenecía a individuos que eran a la vez redactores en jefe y periodistas principales. Sólo un número pequeño de periódicos pertenecía a grupos de emigrantes, o era órgano de asociaciones de emigrantes. En casi todos se acentuaba su carácter de órgano de los croatas (eslavos) de una cierta colonia, región, país o toda América del Sur. Duraron por lo general muy poco — desde un par de meses (duración mínima) hasta un par de años (duración máxima); los periódicos de vida más larga aparecieron en los albores de la Primera guerra mundial. El tiraje, muy pequeño, variaba de varios cientos hasta mil ejemplares. Aparte del croata, se publicaban también artículos en español. Estos aparecían con motivo de la conciencización del medio sobre las condiciones difíciles en que vivían los pueblos que estaban sometidos al imperio austro-húngaro. La característica común de todos estos periódicos es un tono politizado. Por lo mismo no trataban los problemas comunes a los emigrantes, sino «alta política». Su orientación antiaustriaca fue casi una regla y tienen por lo general dos fines: el de fomentar la conciencia nacional entre los emigrantes y el de influir — a través de sus artículos — en las condiciones políticas del país de origen. Por esto muchas veces se impedía su divulgación en el país de origen. La relación estrecha entre la prensa de los emigrantes con la de los ambientes de los que provenía le emigración es obvia. En los periódicos de acá venían las noticias sobre la aparición y cese de periódicos de la emigración y también se traducían y publicaban sus artículos. Son fáciles de reconocer también las similitudes en política editorial, entre los periódicos de los dos lados del océano. Algunas veces los nombres de los periódicos de allá eran la traducción de los de acá. No cabe duda de que la prensa propia de la emigración croata impidió de modo considerable su asimilación, fomentó la conciencia nacional entre ellos y de esta manera preparó a la emigración para el movimiento en pro de la idea yugoslava, que experimentó un fuerte desarrollo en el curso de la Primera guerra mundial.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 20

ZAGREB

1987.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 20

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIC dr. LJUBOMIR, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet, Zagreb

BRANDT dr. MIROSLAV, ul. Socijalističke revolucije 73, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

IVELJIĆ ISKRA, Ilica 165, Zagreb

JANEKOVIĆ-RÖMER ZDENKA, Filozofski fakultet, Zagreb

JURIŠIĆ IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

LOVRENOVIĆ mr. DUBRAVKO, Račkog 1, Filozofski fakultet, Sarajevo

MIJATOVIĆ ANĐELKO, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb

OČAK dr. IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

PARNICA ROBERT, student Filozofski fakultet, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest,
Krčka 1, Zagreb

PERIĆ dr. IVO, Istraživački centar JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik

ROKSANDIĆ mr. DRAGO, Filozofski fakultet, Istorijjski seminar, Čika Ljubina
18—20, Beograd

STRČIĆ dr. MIRJANA, Kumičićeva 42, Rijeka

STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske, Zagreb

STUBLIĆ ZLATKO, Vlaška 12, Zagreb

SZABO dr. AGNEZA, Muzej grada Zagreba, Zagreb